

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İBN HAMZA el-HÜSEYNÎ ve el-BEYÂN ve't-TA'RÎF
ADLI ESERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hayati AK

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Hadis**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdullah AYDINLI

KASIM – 2018

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İBN HAMZA el-HÜSEYNÎ ve el-BEYÂN ve't-TA'RÎF
ADLI ESERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hayati AK

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Hadis

“Bu tez 28 /11/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Abdullah AYDINLI	Basarılı	
Doç. Dr. Erdiñç AHATLI	Basarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AYHAN	Basarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Hayati AK
Öğrenci Numarası	:	1660Y08012
Enstitü Anabilim Dalı	:	Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı	:	Hadis
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	İBN HAMZA el-HÜSEYNİ ve el-BEYÂN ve't-TA'RİF ADLI ESERİ
Benzerlik Oranı	:	% 13

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

15/11/2018
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Abdullah AYDINLI

Tarih: 15/11/2018

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	ii
ÖZET	iii
SUMMARY	iv
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: İBN HAMZA ve SEBEBÜ'L-HADİS	4
1.1. İbn Hamza'nın Hayatı ve Eserleri	4
1.1.1. Doğumu ve Nesebi	4
1.1.2. Öğrenim Hayatı	5
1.1.3. Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri	6
1.1.4. İdari Görevleri	6
1.1.5. Vefatı	7
1.1.6. Hocaları	7
1.1.7. Öğrencileri	12
1.1.8. Eserleri	13
1.2. Sebebü'l-Hadîs ve Edebiyatı	14
BÖLÜM 2: el-BEYÂN'IN TETKİKİ	27
2.1. Tasnif Usulü	31
2.2. Kaynak Kullanımı	33
2.2.1. Kaynakları	33
2.2.2. Kaynaklardan Yararlanma Usulü	40
2.2.3. Tahric Usulü	44
2.3. Hadis Değerlendirmeleri	47
2.4. Hadis Açıklamaları	49
SONUÇ	55
KAYNAKÇA	57
ÖZGEÇMİŞ	64

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.mlf.	: Aynı müellif
a.s.	: Aleyhisselam
b.	: İbn
Bkz. /bkz.	: Bakınız
byy.	: Baskı yeri yok
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hierî
H.z.	: Hazreti
h.no:	: Hadis numarası
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Krş./ krş.	: Karşılaştırınız
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
r.a.	: Radıyallahu anh
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Tarihsiz
thk.	: Tahkik eden
vb.	: Ve benzeri
v.dğr.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları / Yayınevi
y.y.	: Yayıncı yok / Bilinmiyor

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: İBN HAMZA el-HÜSEYİNİ ve el-BEYÂN ve't-TA'RİF ADLI ESERİ			
Tezin Yazarı: Hayati AK		Danışman: Prof. Dr. Abdullah AYDINLI	
Kabul Tarihi: 28/11/2018		Sayfa Sayısı: iv (ön kısım) + 64 (tez)	
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri		Bilim Dalı: Hadis	
<p>Hadislerin vurûd ve rivayet sebeplerini bilmek, hadislerin doğru anlaşılmasında mühim bir yere sahiptir. Bu konuda yazılmış en önemli eser ise İbn Hamza ismiyle tanınan İbrahim b. Muhammed'in el-Beyân ve't-Ta'rîf adlı eseridir. Bu çalışma ile İbn Hamza'nın ve onun el-Beyân adlı eserinin tanıtılması amaçlanmıştır.</p> <p>Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm "İbn Hamza ve Sebebü'l-Hadîs" başlığıyla ele alınmıştır. Burada; İbn Hamza'nın hayatı, hocaları, öğrencileri ve eserleri üzerinde durulmuş; sebebü'l-hadîs ile ilgili kavramlar incelenmiş ve sebebü'l-hadîs konusunda kitap yazan âlimler ile eserleri hakkında bilgi verilmiştir.</p> <p>İkinci bölüm, "el-Beyân'ın Tetkiki" başlığıyla, eserin çeşitli yönlerden incelenmesine ayrılmıştır. Öncelikle eser, genel özellikleriyle tanıtılmış sonra da eserin muhtelif baskıları hakkında bilgi verilmiştir. Yine bu bölümde; el-Beyân'ın tasnif usulü üzerinde durulmuş, kaynakları tespit edilmiş ve İbn Hamza'nın bu kaynaklardan nasıl yararlandığı araştırılmıştır. Ayrıca müellifin eserine aldığı hadislerle ilgili yaptığı değerlendirmeler ve açıklamalar da incelenmiştir.</p>			
Anahtar Kelimeler: Hadis, sebebü'l-hadîs, sebebü vurûdi'l-hadîs, İbn Hamza, el-Beyân ve't-Ta'rîf.			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐
Title of Thesis: IBN HAMZA el-HUSEYÑÍ and HIS WORK el-BEYÂN ve't-TA'RÎF			
Author of Thesis: Hayati AK		Supervisor: Professor Abdullah AYDINLI	
Accepted Date: 28/11/2018		Number of Pages: iv (pre text) + 64 (main body)	
Department: Basic Islamic Sciences		Subfield: Hadith	
<p>Knowing the reasons of arrival and narration of hadiths is important for understanding these hadiths. The most remarkable work written on this topic is el-Beyân and 't-Ta'rîf of Ibrahim b. Mohamad who is known as Ibn Hamza. The goal of our study is to introduce Ibn Hamza and his work, el-Beyân.</p> <p>Our study includes two sections. The title of the first section is "Ibn Hamza and Causes of Hadîth". This section includes an investigation of the life, hodjas, students and works of Ibn Hamza, convepts related to causes of hadiths and information on scholars who have written books on esbâbı vurûdi'l-hadith.</p> <p>The second section, titled "A Study of el-Beyân", includes the study of the work in several respects. We first introduced the book with its general features and presented information on various prints of the book. Again in this section, we analyzed classification style of el-Beyân, identified its resources and studied how Ibn Hamza used these resources. We also studied the evaluations and explanations on the hadiths that the author gave place in his book.</p>			
Keywords: : Hadith, sebebu'l-hadith, sebebu vurûdi'l-hadith, Ibn Hamza, el-Beyân and 't-Ta'rîf.			

GİRİŞ

1.Çalışmanın Konusu

İslam dininin Kur'an'dan sonraki kaynağı olan hadisler, tarih boyunca pek çok çalışmaya konu olmuştur. Çünkü hadisler, bir yandan Kur'an'ı açıklarken, diğer yandan da Kur'an'da yer almayan konularda İslam dininin anlayışının araştırılacağı ilk kaynak konumundadır.

Hadis tarihindeki yerini almış olan önemli eserlerden biri de İbn Hamza'nın *el-Beyân ve't-Ta'rîf* adlı kitabıdır. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Hamza ve onun bu önemli eserini inceleyen bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple bu çalışmanın konusu, İbn Hamza'nın hayatı, hadis ilmindeki yeri ve onun *el-Beyân* adlı eseri olarak belirlenmiştir. *el-Beyân*, sebübü'l-hadîs alanında yazılmış bir eserdir. Dolayısıyla hadis ilimlerinden biri olan sebübü'l-hadîs ve edebiyatı da bu çalışmanın bir konusu olmaktadır.

2.Çalışmanın Önemi

İbn Hamza ve onun önemli eseri *el-Beyân*'ın, ilim çevrelerinde yeterince tanınmadığı düşünülmektedir. Bunda, konuyla ilgili çalışmaların yetersizliği de etkili olmaktadır. Bundan dolayı İbn Hamza'yı, onun genelde hadis, özelde sebübü'l-hadîs ilmindeki yerini ve *el-Beyân* adlı eserini ilim çevrelerine tanıtmak bu çalışmanın önemini ortaya koymakta ve bu sahadaki bir boşluğun doldurulmasına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada, sebübü'l-hadîs ile ilgili kavramların ve konuyla ilgili eser veren müellifler ile kitaplarının tarihi süreç içinde incelenmesi, araştırmanın önemini arttırmaktadır. Zira konu ile ilgili kavramların ve konunun tarihçesinin bilinmesi, konunun anlaşılmasında mühim bir yere sahiptir.

el-Beyân'ın, hadislerin vurûd ve rivayet sebeplerini incelemesi; onun, hadislerin doğru anlaşılmasını gaye edindiğini göstermektedir. Dolayısıyla *el-Beyân*'ın tetkiki; onun, hadislerin anlaşılmasına nasıl katkı sağlayabileceğini araştırmak anlamına da gelmektedir. Bu durum da çalışmanın ehemmiyetini ortaya koymaktadır.

3.Çalışmanın Amacı

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, “İbn Hamza ve Sebebü’l- Hadîs” başlığını taşımaktadır. Burada, öncelikle İbn Hamza’nın tanıtılması hedeflenmiştir. İbn Hamza’nın hayatı, ricâl kitaplarının taranması sureti ile araştırılarak tasnif edilmiştir. Bu konuda en detaylı bilgi, Murâdî’nin *Silkü’-d-Dürer* adlı eserinde bulunmuştur. Ancak İbn Hamza’nın hocaları ile ilgili bilgilere ulaşmak zorlu bir mesaiyi gerekli kılmış ve ricâl kitaplarında bulunabilen sınırlı bilgiler çalışmadaki yerini almıştır.

Birinci bölümün ikinci kısmında ise sebebü’l-hadîs ve edebiyatı ele alınmıştır. Burada ilk olarak sebebü’l-hadîs ile ilgili kavramların incelenmesi amaçlanmıştır. Bu incelemede, hadis usulü eserleri ile Suyûtî’nin *el-Luma* ve İbn Hamza’nın *el-Beyân* adlı eserlerinin mukaddimelerinden yararlanılmıştır. Ancak konunun çok çeşitli kavramlarla ifade edilmesi, konu ile ilgili kavram kargaşasına yol açmıştır. Bu kargaşayı ortadan kaldırmak amacıyla, konu ile ilgili kavramlar, konuyu ele alan çeşitli hadis kaynaklarının taranması ve konunun kronolojik olarak incelenmesi ile aşılmaya çalışılmıştır. Burada ayrıca sebebü’l-hadîsin tanımı üzerinde de durulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünün ikinci kısmındaki diğer bir hedef de, sebebü’l- hadis edebiyatını inceleyerek bir taraftan konu ile ilgili çalışma yapan müellifler ve eserlerini tanıtmak diğer taraftan da İbn Hamza’nın *el-Beyân* adlı eserinin, konu ile ilgili çalışmalar arasındaki yerini tespit etmeye imkan sağlamaktır. Bu incelemede, hadis usulü eserleri ve ricâl kitapları ile çeşitli hadis kaynakları taranarak elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede, sebebü’l-hadîs alanında ilk müellif olarak zikredilen Ebû Hafs el Ukberî’nin kimliği ile doğum ve vefat tarihlerini tespit etmek dikkatli bir inceleme gerektirmiştir. Zira Ebû Hafs ile ilgili olarak kaynaklarımız oldukça farklı bilgiler vermiştir. Ebû Hafs’ın kimliği, doğum ve vefat tarihleri ile ilgili ihtilafların giderilmesinde Nûreddîn İtr’in verdiği bilgiler oldukça yararlı olmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümü, “el-Beyân’ın Tetkiki” adı altında ele alınmıştır. Bu bölümde, *el-Beyân*’ın çeşitli yönleriyle incelenmesi ve tanıtılması amaçlanmıştır.

İbn Hamza, eserinde genel olarak madde başı yaptığı hadislerin kaynağını bildirdiği halde “Sebebuhu” başlığı ile hadislerin sebebini açıklarken kullandığı rivayetlerde ise kaynağı bazen bildirmiş, bazen de muğlâk bırakmıştır. İşte İbn Hamza’nın kaynağı muğlâk bıraktığı bu durumlar aşılması gereken güçlükler olarak karşımıza çıkmıştır. Yine İbn Hamza’nın; Suyûtî’nin *el-Câmiu’l-Kebîr*’ini kaynak olarak kullandığı

yerlerde, özellikle *el-Câmiu'l-Kebîr*'in fiili kısmı ile yapılan karşılaştırmalar, uzun zaman alan araştırmalara ihtiyaç duymuştur. Ayrıca eserde kullanılan kaynakların tespiti de dikkatli bir çalışmayı gerekli kılmıştır.

Diğer taraftan eserdeki birçok hadis, çeşitli münasebetlerle pek çok rivayet kaynağı ile karşılaştırılarak incelenmiştir. Böylece bu bölümde; *el-Beyân*'ın, çeşitli hadis kitaplarıyla karşılaştırmalı bir yöntem izlenerek yapılan tetkiki ile hadis kaynakları arasındaki yeri ve öneminin tespit edilmesi de hedeflenmiştir.

4.Çalışmanın Yöntemi

Çalışmaya öncelikle İbn Hamza'nın *el-Beyân ve't-Ta'rif* adlı kitabının, Seyyid b. Beyyûmî tahkiki esas alınarak, dikkatli bir şekilde okunmasıyla başlanmıştır. Gerekliliği yerlerde eserin Hüseyin Abdülmecîd Hâşim ve Seyfeddîn el-Kâtib tarafından yapılan tahkiklerinden de yararlanılmış; bu üç farklı tahkik arasında karşılaştırmalar yapılmıştır.

Çalışma, konusu gereği ricâl edebiyatı, hadis usulü ve rivayet kaynaklarından yararlanmayı gerekli kılmıştır. İbn Hamza'nın hayatı, hocaları, öğrencileri ve sebebü'l-hadîs konusunda eser veren âlimler ile ilgili bilgiler, ricâl edebiyatından yararlanılarak ve tasviri bir yöntem kullanılarak incelenmiştir. Konuyla ilgili kavramlar, hadis usulü eserlerinden kronolojik olarak ve karşılaştırmalı bir yöntem izlenerek araştırılmıştır.

el-Beyân'daki hadisler ve bu hadislerin açıklanması sadedinde verilen bilgiler, İbn Hamza'nın kaynak olarak verdiği başta *Kütübü Sitte* olmak üzere çeşitli rivayet kaynaklarıyla karşılaştırmalı bir yöntem takip edilerek incelenmiştir. Çalışmada kullanılan kaynaklar ilk geçtiği yerlerde tam adı ile, tekrarında ise kısaltılarak verilmiştir.

BÖLÜM 1: İBN HAMZA ve SEBEBÜ'L-HADÎS

1.1. İbn Hamza'nın Hayatı ve Eserleri

1.1.1. Doğumu ve Nesebi

Tam adı ve nesebi, Seyyid İbrahim b. Muhammed b. Muhammed Kemâliddîn b. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Hamza'dır.¹ Bazı kaynaklarda adı İbrahim b. Muhammed Kemâliddîn olarak geçmektedir.² Bu durumda Kemâluddîn dedesinin değil, babasının lakabı olarak kullanılmış olmaktadır. İbn Hamza adıyla meşhurdur. Soyu Hz. Hüseyin'e (r.a.) dayandığı için el-Hüseyinî, Hanefî mezhebine bağlı olduğu için el-Hanefî, Dımeşk'li olduğu için ed-Dımeşkî nisbesini almıştır.³

Soyu Hz. Peygamber'e kadar uzanır.⁴ Dımeşk'in önde gelen⁵ ve faziletleri ile meşhur olan⁶ Hamzaoğulları ailesine mensuptur. Ailesi Harrân asıllıdır. Anlaşıldığı kadarıyla ismi Harrân olan birden çok yer adı vardır ve İbn Hamza'nın aslı bunlardan Bağdât yakınlarındaki Harrân'a dayanmaktadır.⁷

İbn Hamza 5 Zi'l-ka'de 1054 / 3 Ocak 1645 Salı gecesi Dımeşk'te doğmuştur.⁸ Babası Muhammed, Dımeşk nakîbu'l-eşrâfî, muhaddis, müfessir, fakîh, edîb ve şâir olarak çok

¹ Murâdî Ebu'l-Fadl Muhammed Halîl b. Ali, *Silkü'd-Dürer fî A'yâni'l-Karni's-Sânî Aşer* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye - Dâru İbn Hazm, 1408/1988), 1:22.

² Serkîs Yûsuf İlyân, *Mu'cemu'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.), 1:88.

³ Serkîs, *Mu'cem*, 1:88.

⁴ Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 1:22.

⁵ Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 1:23.

⁶ Tûnekî Mahmûd Hasan, *Mu'cemu'l-Musannifîn* (Beyrut: Matbaatü Veznekev Ğarâf Tabbâre ,1344/1925), 4:391.

⁷ Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 1:24.

⁸ Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 1:22.

yönlü bir âlimdir.⁹ Kaynaklarda annesiyle ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. İki ağabeyi vardır.¹⁰ Ağabeylerinin adları Abdurrahman¹¹ ve Abdulkerîm'dir.¹²

1.1.2. Öğrenim Hayatı

İbn Hamza, Dımeşk'te babasının himayesinde ilim talebiyle yetişmiştir. Onun yetişmesinde aynı zamanda ilk hocaları olan babası Muhammed'in ve ağabeyi Abdurrahman'ın büyük payı vardır.¹³ Babası ve ağabeyinin tedrisinden geçen İbn Hamza, birçok hocadan da icazet almıştır.¹⁴

İbn Hamza, Dımeşk'te Muhammed el-Haskefî, Muhammed el-Mehâsinî ve kardeşi İsmail el-Mehâsinî'den fıkıh ve usûl; Abdalbâkî el-Hanbelî ve oğlu Muhammed Ebu'l-Mevâhib el-Hanbelî'den hadis; Necm el-Faradî'den nahiv okumuştur. Babasından kendi ve iki ağabeyinin kıraati ile Sahîhayn'ı almıştır.¹⁵

İlim talebiyle İstanbul'a seyahat eden İbn Hamza, burada Sultan 2. Süleyman'ın hocası Mevlâ Abdulvehhâb, Medine kadısı Mevlâ Mûsâ Kastomônî, Üsküdar Camii imam hatibi Abdulkâdir el-Makdisî, Seyyid Abdullah el-Hicâzî el-Halebî ve diğer hocalardan ders almıştır.¹⁶

1093 yılında Mısır Nakîbu'l-Eşrâflığına atanan İbn Hamza burada Mısırlı âlimlerin derslerine katılmıştır. Derslerine katıldığı âlimler arasında Abdalbâkî ez-Zürkânî,¹⁷

⁹ Kehhâle Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 3:608-609. Hocaları kısmında daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

¹⁰ Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 1:22.

¹¹ Ziriklî Hayreddîn, *el-A'lam Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ Mine'l-Arabi ve'l-Müste'ribîn ve'l-Müsteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 3:332. Hocaları kısmında daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

¹² Kehhâle, *Mu'cem*, 2:211.

¹³ Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 1:22.

¹⁴ Serkîs, *Mu'cem*, 1:88.

¹⁵ Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 1:22.

¹⁶ Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 1:22.

¹⁷ Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 1:22.

Şeyh İbrahim el-Birmâvî,¹⁸ Şeyh Muhammed el-Harâşî el-Mâlikî ve el-Mukrî Muhammed el-Bakarî bulunmaktadır.¹⁹

Kaynaklarımız zaman belirtmemekle birlikte İbn Hamza'nın Haremeyn âlimlerinden de yararlandığını göstermektedir. Buna göre İbn Hamza; Haremeyn'de, Şeyh Ahmed en-Nahlî el-Mekkî, Abdullah b. Sâlim el-Basrî el-Medenî, Şeyh Hüseyin b. Abdirrahîm, Şeyh Abdullah el-Lâhûrî el-Medenî, Şeyh İbrahim el-Berrî el-Medenî, Hayruddîn b. Ahmed er-Remlî, Şeyh Muhammed b. Tâciddîn er-Remlî, Şeyh Abdulkâdir el-Bağdâdî, Şeyh Muhammed b. Abdiresûl el-Berzencî, Hasan b. Ali el-Uceymî el-Mekkî, İbrahim b. Hasan el-Kûrânî ve diğer büyük âlimlerin derslerine katılmıştır.²⁰

1.1.3. Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri

Hocalarının sayısı seksene ulaşan İbn Hamza²¹ bu süreçte elde ettiği birikimi ilim taliplerinin hizmetine sunmuştur. Bu bağlamda Dimeşk Sâlihiyye'deki Mârdâniyye Medresesi, Emcediyye Medresesi ve Cevziyye Medresesinde ders vermiştir. Yine o, senenin üç ayında Nehhâsîn Mahallesiindeki evinde büyük bir topluluğun katılımıyla Sahîh-i Buhârî'yi okumuştur. Evindeki Sahîh-i Buhârî derslerine katılan bazı öğrencilerine de icazet vermiştir.²²

1.1.4. İdari Görevleri

İbn Hamza ilmî faaliyetlerinin yanı sıra idari görevler de üstlenmiştir. Ancak bu idari görevlerle ilgili olarak Mısır Nakîbu'l Eşrâflığına başlama tarihi dışında bir zaman bilgisine ulaşılamamıştır. Muhtemelen ilim tahsili için İstanbul'da bulunduğu sırada kendisine Mısır Nakîbu'l Eşrâflığı görevi verilmiş ve o da hicri 1093 yılında Mısır'a giderek bu görevine başlamıştır.²³

¹⁸ Murâdî, *Silkü'd-Dürrer*, 1:22-23.

¹⁹ Murâdî, *Silkü'd-Dürrer*, 1:23.

²⁰ Murâdî, *Silkü'd-Dürrer*, 1:23.

²¹ Murâdî, *Silkü'd-Dürrer*, 1:22; Ziriklî, *el-A'lam*, 1:68.

²² Murâdî, *Silkü'd-Dürrer*, 1:22.

²³ Murâdî, *Silkü'd-Dürrer*, 1:22.

İbn Hamza daha sonraki yıllarda ise Dimeşk'te el-Bâb Mahkemesinde nâiblik, el-kısmetü'l-askeriyye²⁴ ve birçok kez de nakîbu'l-eşrâflık görevlerine getirilmiştir.²⁵

1.1.5. Vefatı

İbadetler konusunda çok hassas olan İbn Hamza²⁶ 1119 / 1708 yılında hac ibadetini eda etmiştir. Dönüşte yakalandığı hastalıktan kurtulamamış ve 9 Safer 1120 / 30 Nisan 1708 Pazartesi günü Zâtü'l-hac²⁷ mevkiinde vefat ederek oraya defnedilmiştir.²⁸

1.1.6. Hocaları

İbn Hamza, hadis, fıkıh ve nahiv alanlarında değişik yerlerde birçok hocadan ders almıştır. İbn Hamza'nın bu hocaları, Murâdî tarafından eserinde topluca nakledilmiştir.²⁹ Tûnekî'nin de aynı isimleri Murâdî'den aldığı görülmektedir.³⁰ Bu sebeple İbn Hamza'nın hocaları, Murâdî'nin eserinden alınarak ve haklarında çeşitli kaynaklardan elde edilebilen bilgilere de yer verilerek alfabetik olarak sıralanacaktır.

Abdübâkî el-Hanbelî (1005 – 1071 / 1596 – 1660): Dimeşk'te doğmuş ve orada vefat etmiştir. Muhaddis, müfessir ve fakîhtir.³¹ İbn Bedr adıyla meşhurdur. Dimeşk'in dış tarafındaki Mencek Camiinde imam hatiplik yapmıştır. Bazı eserleri şunlardır: *İktitâfu's-Semer fî Muvâfakâti Ömer*, *İkdu'l-Ferâid fîmâ Nuzime mine'l-Fevâid*³²,

²⁴ Osmanlı Devleti döneminde ordu mensuplarının miras taksimi vb. meseleleriyle ilgilenen birim.

Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), 2:274.

²⁵ Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 1:22.

²⁶ Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 1:22.

²⁷ Tebük'ün kuzeyinde Cebelitübeik civarında yer alan bir vahadır. Osman Çetin, "Huveytat", *DİA*, c.18 (İstanbul: TDV Yay., 1988), 430.

²⁸ Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 1:23.

²⁹ Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 1:22-23.

³⁰ Tûnekî, *Mu'cem*, 4:391-392.

³¹ el-Gazzî Muhammed b. Abdirrahman, *Dîvânu'l-İslâm*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 3:279.

³² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin* (İstanbul: Vekaletü'l-Mearif, 1951-1955), 1:497.

*Riyâdu'l-Cenne fî Âsâri's-Sünne, el-Aynu ve'l-Eser fî Akâidi Ehli'l-Eser ve Feydu'r-Rezzâk fî Tehzîbi'l-Ahlâk.*³³

Abdubâkî ez-Zurkânî (1020 – 1099 / 1611 – 1687): Kahire'de doğmuş ve orada vefat etmişti. Mâlikî fakîhidir. Bazı eserleri şunlardır: *Şerhu Muhtasarı Halîl, Şerhu Mukaddimeti'l-Aşmâviyye, el-Fevâidu'z-Zekiyye li-Halli Elfâzi Mukaddimeti'l-İzziyye.*³⁴

Abdulkâdir el-Bağdâdî (1030 – 1093 / 1620 - 1682): Lügat âlimi ve edîbdir. Bazı eserleri şunlardır: *Şerhu Şevâhidi Muğni'l-Lebîb, Şerhu'l-Ka'biyye, Maksadu'l-Merâm fî Acâyibi'l-Ehrâm.*³⁵

Abdulkadir el-Makdisî : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Abdulkadir es-Safûrî (1010 – 1081 / 1601 – 1670): Şafîî âlimidir. *Neşru'l A'lâm Beyânu İşârâti'l-İ'lam* adlı eseri vardır.³⁶

Abdullah el-Hicâzî : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Abdullah el-Lâhûrî: Doğum ve vefat tarihi bilinmemektedir. 1122 / 1710 tarihinde hayatta olduğu tasrih edilmiştir. *Mübhicü'n-Nüfûs ve Müblicu'l-Abûs fî Nevâdiri'l-Hikâyât ve Garâibi'l-Müsâmerât* adlı bir eseri vardır.³⁷

Abdullah b. Sâlim (1048 – 1134 / 1638 – 1722): Mekke'de doğmuş ve orada vefat etmiştir. Muhaddis ve Şafîî fakîhidir. *el-İmdâd bi-Ma'rifeti Uluvi'l-İsnâd ve ed-Diyâu's-Sârî alâ Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserleri vardır.³⁸

Ahmed el-Hamevî : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Ahmed el-Hayyât : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Ahmed el-Kal'î : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

³³ el-Gazzî, *Dîvân*, 3:279.

³⁴ Tuncay Başoğlu, "Zürkânî, Abdubâkî b. Yusuf", *DİA*, c.44 (İstanbul: TDV Yay., 2013), 578-579. Ayrıca bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, 3:272.

³⁵ Bağdatlı, *Hediyye*, 1:602.

³⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyl alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmil Kütüb ve'l-Funûn* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 2:647; a.mlf., *Hediyye*, 1:602.

³⁷ Kehhâle, *Mu'cem*, 2:234.

³⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4:88.

Ahmed en-Nahlî (1040 – 1130 / 1630 – 1717): Mekke’de doğmuş ve orada vefat etmiştir. Mutasavvıftır. *Buğyetü ’t-Tâlibîn li-Beyâni ’l-Eşyâhi ’l-Muhakkikîn el-Müdekkikîn* adlı bir eseri vardır.³⁹

Abdurrahman b. Muhammed (1048 – 1081 / 1638 – 1670): İbn Hamza’nın ağabeyidir. Dimeşk’te doğmuş ve orada vefat etmiştir. Bazı eserleri şunlardır: *el-Hadâik ve ’l-Ğuref, Dîvânu Şi’r*⁴⁰ ve *el-Cevâhir ve ’d-Dürer fi Terâcimi A’yâni ’l-Karni ’l-Hâdî Aşer*.⁴¹

Ebû Bekr es-Selîmî : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Halîl b. Burhân el-Lekânî : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Hasan b. Ali el-Uceymî (1049 – 1113 / 1639 – 1702): Mekke’de doğmuş Taif’te vefat etmiştir. Hadis, fıkıh ve tasavvuf âlimi, aynı zamanda tarihçidir. Bazı eserleri şunlardır: *Târîhu Mekke ve ’l-Medîne ve Beyti ’l Makdis, Habâya ’z-Zevâya, İhdâül-Letâif min Ahbâri ’t-Tâif*.⁴²

Hayreddin b. Ahmed er-Remlî : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Hüseyin b. Abdirrahîm : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

İbrahim el-Berrî : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

İbrahim el-Birmâvî (ö.1106 / 1694): Ezher Camii şeyhi ve Şâfiî âlimidir. İbn Kâsım el-Gazzî’nin eserine yazdığı *Hâşiye alâ Şerhi ’l-Gâye* ve Kadı Zekeriya’nın eseri üzerine yazdığı *Hâşiye alâ Şerhi ’l-Menhec* adlı kitapları vardır.⁴³

İbrahim el-Fettâl (1028 – 1098 / 1619 – 1687): Âlim, edîb⁴⁴ ve Hanefî fakîhidir. *Tahrirat ale ’t-Tefâsir* ve Fâkihî’nin kitabına yazdığı *Hâşiye alâ Şerhi ’l-Katr* adlı eserleri vardır.⁴⁵

³⁹ Zirikli, *el-A ’lam*, 1:241-242.

⁴⁰ Zirikli, *el-A ’lam*, 3:332.

⁴¹ Bağdatlı, *Hediyye*, 1:551.

⁴² Casim Avcı, “Uceymî”, DİA, c.42 (İstanbul: TDV Yay., 2012), 37-38.

⁴³ Kehhâle, *Mu ’cem*, 1:57.

⁴⁴ Kehhâle, *Mu ’cem*, 1:75.

⁴⁵ Bağdatlı, *Hediyye*, 1:34.

İbrahim b. Hasan el-Kûrânî (1025 – 1101 / 1616 - 1690): Muhaddis, müctehid ve Şafîî fakîhidir. Sekseni geçtiği söylenen kitaplarından bazıları şunlardır: *İthâfu'l-Halef bi-Tahkîki Mezhebi's-Selef, et-Ta'rîf bi-Tahkîki't-Te'lîf, Levâmiu'l-Âl fi'l-Erbaîne'l-Avâl*.⁴⁶

İsmail el-Mehâsinî (ö. 1102 / 1691): Dîmeşk'te doğmuş ve orada vefat etmiştir. Emevî Camii'nde imam hatiplik yapmış ve bazı medreselerde tefsir dersi vermiştir.⁴⁷

Kadı Kemâleddîn el-Mâlikî : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Mevlâ Abdulvehhâb : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Muhammed b. Abdirresûl el-Berzencî (1040 - 1103 / 1630 - 1691): Şehrezûr'da doğmuş Medine'de vefat etmiştir. Şafîî âlimidir. Bazı eserleri şunlardır: *Enhâru's-Selsebil, İlhâmu's-Savâb li-Uli'l-Elbâb, Buğyetü't-Tâlib li-Îmâni Ebî Tâlib*⁴⁸ ve *Neşrü'l-Livâ fi Nasri'l-Evliyâ*.⁴⁹

Muhammed b. Balabân es-Sâlihî : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Muhammed el-Batnîni : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Muhammed Demirdâş el-Halvetî : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Muhammed el-Harâşî (1010 - 1101 / 1601 - 1690): Ezher şeyhliği görevinde bulunmuştur. Kahire'de vefat etmiştir. Dil, hadis, fıkıh ve kelam âlimidir. *Fethu'l-Celîl fi Furûi'l-Fıkhî'l-Mâlikî ve el-Ferâidu's-Seniyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti's-Senûsiyye fi't-Tevhîd* adlı kitapları vardır.⁵⁰

Muhammed el-Haskefî (1025-1088 / 1616-1677): Dîmeşk'te doğmuş ve orada vefat etmiştir. Hanefî fakîhidir. Bazı eserleri şunlardır: *ed-Dürrü'l-Muhtâr, ed-Dürrü'l-Müntekâ ve İfâdatü'l-Envâr*.⁵¹

⁴⁶ Ziriklî, *el-A'lam*, 1:35.

⁴⁷ Ziriklî, *el-A'lam*, 1:311.

⁴⁸ Cengiz Kallek, "Berzencî", DİA, c.5 (İstanbul: TDV Yay., 1992), 525-526.

⁴⁹ Bağdatlı, *İzâh*, 2:648.

⁵⁰ Kehhâle, *Mu'cem*, 3:347.

⁵¹ Ahmet Özel, "Haskefî", DİA, c.16 (İstanbul: TDV Yay., 1997), 387-388.

Muhammed el-İnânî (ö.1098 / 1687): Fakîhtir. *ed-Dürretü'l-Ferîde fî Şerhi'l-Bürde ve Fethü'l-Kerîmi'l-Vehhâb alâ Tenkîhi Şerhi'l-Lubâb* adlı eserleri vardır.⁵²

Muhammed el-Mehâsinî (1012 – 1072 / 1603 1662): Şâirdir. Dimeşk Emevî Camii hatipliğini yapmıştır. *Teâlik alâ Sahîhi Müslim* adlı eseri vardır. Vefatı derin üzüntüye sebep olmuş ve Abdulganî en-Nablûsî onun için mersiye yazmıştır.⁵³

Muhammed Ebu'l-Mevâhib (1044-1126 / 1634-1714): Dimeşk'te doğmuş ve orada vefat etmiştir. Muhaddis, müfessir ve fakîhtir.⁵⁴ Bazı eserleri şunlardır: *Cinânü'l-Cinnâs, el-Kevâkibu'z-Zâhire fî Âsâri'l-Âhire ve Feydu'l-Vedûd* diye adlandırdığı Sebet.⁵⁵

Muhammed b. Muhammed (1024-1085 / 1615-1674): İbn Hamza'nın babasıdır. Dimeşk'te doğmuş ve orada vefat etmiştir.⁵⁶ Gençliğinden itibaren ilim tahsiline yönelmiş ve Dimeşk'te Muhammed el-Meydânî, Muhammed b. Mansûr, Ali el-Abdî es-Sâlih ve Necmeddîn el-Arabî'nin derslerine devam etmiştir. Mekke'ye gitmiş ve orada Muhammed el-Allân'ın derslerine katılmıştır. Muhammed el-Allân da ona merviyâtı hakkında icazet vermiştir.

Tahsilini tamamladıktan sonra Dimeşk'e dönerek orada ders vermeye başlamıştır. Derslerine Dimeşk'in önde gelenlerinden Muhammed Ebu'l-Mevâhib, Osman el-Kattân, Abdulhay Askerî gibi kişiler de katılmıştır.

Öğrenci yetiştirmenin yanı sıra birçok kitap da yazmıştır. Bunlardan birkaçı şunlardır: *Şerhu Tenvîru'l Ebsâr, Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beydâvî ve Hâşiye alâ Şerhi'l Elfiyye*. Ayrıca zamanında çeşitli bölgelerde meşhur olan risale ve şiirleri de vardır.⁵⁷

Muhammed b. Süleyman er-Rûdânî (1037-1094 / 1627 -1683): Kuzey Afrika'nın Târûdant kentinde doğmuş Dimeşk'te vefat etmiştir. er-Rûdânî nisbesinin yanında es-Sûsî, el-Mekkî ve el-Mağribî nisbelerini de almıştır. Muhaddis ve astronomi âlimidir.

⁵² Kehhâle, *Mu'cem*, 3:285.

⁵³ Ziriklî, *el-A'lam*, 4:62.

⁵⁴ Kehhâle, *Mu'cem*, 3:382.

⁵⁵ el-Gazzî, *Dîvân*, 4:172.

⁵⁶ Ziriklî, *el-A'lam*, 7:15.

⁵⁷ eş-Şillî Muhammed b. Ebi Bekr b. Ahmed, *Kitâbu İkdi'l-Cevâhir ve'd-Dürer fî Ahbâri'l-Karni'l-Hâdi Aşer*, thk. İbrahim Ahmed el Makhafî (San'â: Mektebetü'l-İrşâd, 1424/2003), 345.

Bazı eserleri şunlardır: *Cem'u'l-Fevâid min Câmii'l-Usûl ve Mecmei'z-Zevâid, Sılatu'l-Halef bi-Mevsûli's-Selef, el-Makâsîdu'l-Avâlî, Cem'u'l-Kütübi'l-Hamse mea'l-Muvatta, Evâilü'l-Kütübi'd-Dîniyye.*⁵⁸

Muhammed b. Taciddîn er-Remlî : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Mukrî Muhammed el-Bakarî (ö.1107 / 1695): Mısırlı Şafîî âlimlerdendir. Mısır'da vefat etmiştir. Ezher Camiinde kurrânın şeyhidir.⁵⁹

Musa Kastomônî : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Necm el-Faradî (ö. 1090 / 1679): Haleb asıllıdır. Dimeşk'te doğmuş ve orada vefat etmiştir. Nahiv ve ferâiz âlimidir. *Î'râbu'l-Ecrûmiyye* adlı bir eseri vardır.⁶⁰

Ramazan el-Atfî : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Şahin el-Ermenâzî : Hakkında bilgi bulunamamıştır.

Yahya eş-Şâvî (1030 - 1096 / 1621 - 1685): Müfessir ve Mâlikî fakîhidir. Bazı eserleri şunlardır: *Tevkîdu'l-Akd fîmâ Ehezallahu Aleynâ mine'l-Ahd, el-Muhâkemât beyne Ebi Hayyân ve'z-Zemahşerî, Senûsî'nin kitabına yazdığı Hâşiye alâ Şerhi Ümmi'l-Berâhîn* ve bir risaleden ibaret olan *Usûlü'n-Nahv.*⁶¹

1.1.7. Öğrencileri

İbn Hamza, Dimeşk'in bazı medreselerinde müderrislik yaparak ve evinde Sahîh-i Buhârî dersleri vererek muhtemelen birçok öğrenci yetiştirmiş olmalıdır. Bununla birlikte kaynaklarımızda Muhammed el-Gazzî dışında ismi bilinen bir öğrencisine ulaşamamıştır.⁶² Dolayısıyla burada Muhammed el-Gazzî tanıtılacaktır.

Muhammed el-Gazzî (1096-1167 / 1685-1754): Dimeşk'te doğmuş ve orada vefat etmiştir. Tarihçi, edîb, şâir ve fakîhtir.⁶³ Şafîî mezhebine mensuptur ve bu mezhebin Dimeşk müftüsüdür. Kendisine, amcaları Ebu'l-Mevâhib el-Halîlî ve Abdülkerim el-

⁵⁸ Ziriklî, *el-A'lam*, 6:151.

⁵⁹ Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 4:121-122.

⁶⁰ Ziriklî, *el-A'lam*, 7:141.

⁶¹ Ziriklî, *el-A'lam*, 8:169.

⁶² Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 1:22.

⁶³ Kehhâle, *Mu'cem*, 3:393.

Gazzî ile Abdulkâdir et-Tağlebî, İbn Hamza, Ahmed en-Nahlî ve Nablusî gibi büyük âlimler icazet vermiştir.⁶⁴

Asrın büyük âlimlerinden yararlanmayı bilen Muhammed el-Gazzî birçok eser yazmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Teşnîfu'l-Mesâmi' bi-Terâcimi Ricâli Cem'i'l-Cevâmi'*, *Letâifu'l-Minne fî Fevâidi Hidmeti's-Sünne*, *Tezkire Uli'l-Elbâb*, *Dîvânu'l-İslâm*, *Dîvânu Şi'r*⁶⁵ ve *Terâcim li-Ba'di Ricâli'l-Hadîs*.⁶⁶

1.1.8. Eserleri

İbn Hamza çok sayıda eser vermiş değildir. İdari görevleri ve yürüttüğü eğitim öğretim faaliyetlerinin yoğunluğu gibi durumlar⁶⁷ onun az sayıda eser yazmasının sebepleri arasında düşünülebilir. İbn Hamza'nın bu eserleri ise şunlardır.

Hâşiye alâ Şerhi'l-Elfiyye : İbn Hamza'nın, İbn Mâlik et-Tât'nin *el-Elfiyye*'sine onun oğlu Bedreddîn b. Muhammed (İbnü'n-Nâzım) tarafından yapılan *ed-Dürretü'l-Mudiyye* adlı şerh üzerine yazmaya başladığı ancak tamamlayamadığı sarf ve nahiv konularını içeren bir çalışmadır.⁶⁸

Sebet : İbn Hamza'nın, başka kaynaklarda adına rastlanılamayan bu eserinin varlığı yine onun tarafından *el-Beyân ve't-Ta'rîf* adlı eserinde açıklanmıştır.⁶⁹

el-Beyân ve't-Ta'rîf : İbn Hamza'nın telifine Dîmeşk'te başlayıp 4 Muharrem 1119 / 7 Nisan 1707 tarihinde İstanbul'da tamamladığı kitabıdır. Eser, *sebebü'l-hadîse dair olup sahasındaki en kapsamlı çalışmadır*.⁷⁰ İkinci bölümde bu eser hakkında daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

⁶⁴ el-Gazzî, *Dîvân*, 1:11 (Muhakkikin Mukaddimesi).

⁶⁵ Kehhâle, *Mu'cem*, 3:393.

⁶⁶ Zirikli, *el-A'lam*, 6:197.

⁶⁷ Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 1:22.

⁶⁸ Ali Akyüz, "İbn Hamza", DİA, c.20 (İstanbul: TDV Yay., 1999), 27.

⁶⁹ İbn Hamza İbrahim b. Muhammed, *el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadîs*, thk., Seyyid b. Beyyûmî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1432/2011), 3:1313.

⁷⁰ Akyüz, "İbn Hamza", 27.

1.2. Sebebü'l-Hadîs ve Edebiyatı

Hadis usulüne geç bir dönemde katılan ilimlerden biri de hadislerin vârid olma ve rivayet edilme nedenlerini araştıran sebebü'l-hadîstir. Bu ilim, hadislerin anlaşılmasında önemli bir role sahiptir. Fakat hadislerin anlaşılması hadis usulünün konusu kabul edilmediğinden⁷¹ ilk hadis usulü eserlerinde, sebebü'l-hadîs ile ilgili bilgilerin mustakil bir başlık altında ele alınmadığı, bununla birlikte bu bilgilerin dağınık olarak diğer hadis ilimlerinin içerisinde yer aldığı söylenmiştir.⁷² Ancak zamanla bazı âlimlerin hadis usulünün kapsamını genişletme çabaları sonucunda geç de olsa sebebü'l-hadîs ilmi de kendisine hadis usulü eserlerinde bir başlık bulabilmiştir.⁷³

Konu kaynaklarımızda değişik isimlerle zikredilmiştir. Eldeki verilere göre bu konudan bahseden ilk âlim İbn Dakîki'l-İd'dir (ö.702 / 1302). O, *İhkâmu'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm* adlı eserinde niyet hadisini açıklarken müteahhirundan bir âlimin esbâbu'l-hadis konusunda bir tasnifi olduğunu ve kendisinin de bu eserin az bir kısmına vakıf olduğunu söylemiştir.⁷⁴ Onun bu açıklamaları; konunun, hadis ilimleri arasındaki yerini almasında etkili olmuştur, denilebilir. Nitekim İbn Dakîki'l-İd'den bir asır sonra yaşayan Bulkînî (ö. 805/1403), İbnu's-Salâh'ın 65 nev' olarak açıkladığı hadis ilimlerine beş nev' daha ilave etmiş ve 69. nev'i "Ma'rifetü Esbâbi'l-Hadîs" adıyla mustakil bir başlık altında ele almıştır.⁷⁵ Bundan sonra konu, hadis ilimlerinden biri olarak kaynaklarımızdaki yerini almıştır.

Konu, İbn Hacer (ö.852/1449) tarafından "Ma'rifetü Sebebi'l-Hadîs" adıyla⁷⁶ zikredilmiştir. Konuyu, "vurûd" kelimesinin ilavesiyle ifade eden ilk âlim Tâşkoprîzâde

⁷¹ Serkan Demir, "Rivayet Kitaplarında Esbâbü'l-Hadîs" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016), 83.

⁷² Serkan Demir, "Mustakilleşme Sürecinde Sebeb-i Vurûd Bilgilerinin Bazı Hadis İlimlerinde Kullanımı", İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7, sy.2 (2016): 76.

⁷³ Demir, "Rivayet Kitaplarında Esbâbü'l-Hadîs", 83-84.

⁷⁴ İbn Dakîki'l-İd Takiyyuddîn, *İhkâmu'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1414/1994), 61, 64.

⁷⁵ Bulkînî Ömer b. Raslân, *Mehâsinu'l-Istîlâh* (İbnu's-Salâh'ın Mukaddime'si ile birlikte), thk. Âişe Abdurrahman (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1411/1990), 679, 698. Konu Suyûtî tarafından da aynı başlık ile ele alınmıştır. Bkz. Suyûtî Celeeddîn, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Mâzin b. Muhammed es-Sersâvî (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1431/2009), 2:1056.

⁷⁶ İbn Hacer el Askalânî Ahmed b. Ali, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, thk. Nureddîn Itr (Karachi, Mektebetü'l-Büşrâ, 1432/2011), 145.

(ö.968/1561) olmuştur. O, “İlmu Esbâbi Vurûdi’l-Ehâdîs” tabirini⁷⁷ kullanmayı tercih etmiştir. Alî el-Kârî (ö. 1014/1605) ise konuyu, sebep ve hadis kelimelerinin tekil kullanımıyla “Sebebu Vurûdi’l-Hadîs” terkihiyle⁷⁸ ifade eden ilk âlim olmuştur. Konu, İbn Hamza (ö.1120/1708) tarafından hadis ilimlerinin en önemlilerinden biri olarak değerlendirilip “Ma’rifetü’l-Esbâb” şeklinde⁷⁹ isimlendirilmiştir. Ancak onun konunun önemini anlatmak üzere söylediği “Bil ki esbâbu vurûdi’l-hadîs, esbâbu nüzûli’l-Kur’an gibidir.” cümlesindeki “Esbâbu Vurûdi’l-Hadîs” ifadesi,⁸⁰ ilk olarak İbn Hamza tarafından kullanıldığı gibi kendisinden sonra da konuyu anlatmak için en çok kullanılan tabir olmuştur. Nitekim M. Tayyib Okiç,⁸¹ Nûreddîn Itr,⁸² Muhammed Ebû Şehbe,⁸³ Mücteba Uğur,⁸⁴ Abdülmâcid el-Ğavrî,⁸⁵ Nâsır el-Halvânî⁸⁶ ve Ahmet Yücel⁸⁷ konuyu hep bu başlık altında ele almışlardır.

Günümüzde konuyu anlatmak üzere genellikle esbâbu vurûdi’l-hadîs terkihi kullanılmaktadır. Bu terkip üç kelimededen oluşmaktadır. Bunlar, sebep kelimesinin çoğulu olan esbâb, vurûd ve hadis kelimeleridir. Konunun tanımına geçmeden önce bu kelimelerin sözlük anlamlarını kısaca açıklamakta fayda vardır. Buna göre esbâb

⁷⁷ Tâşkoprîzâde Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu’s-Seâde ve Misbâhu’s-Siyâde fî Mevdûâti’l-Ulûm* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1405/1985), 2:342.

⁷⁸ Alî b. Sultan Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-Fiker fî Mustalahâti Ehli’l-Eser*, thk. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm (Beyrut: Dâru’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, ts.), 814.

⁷⁹ İbn Hamza İbrahim b. Muhammed, *el-Beyân ve’t-Ta’rif fî Esbâbi Vurûdi’l-Hadîsi’s-Şerîf*, thk. Hüseyin Abdülmecîd Hâşim (Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, 1402/1982), 1:31.

⁸⁰ İbn Hamza, *el-Beyân* (Hâşim), 1:32.

⁸¹ M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* (İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1959), 22.

⁸² Nûreddîn Itr, *Menhecü’n-Nakd fî Ulûmi’l-Hadîs* (Dımeşk: Dâru’l-Fikr, 1429/2008), 334.

⁸³ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasît fî Ulûmi ve Mustalahi’l-Hadîs* (Cidde: Âlemü’l-Marife, 1983), 466.

⁸⁴ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yay., 1992), 82.

⁸⁵ Abdülmâcid el-Ğavrî, *Mevsûatü Ulûmi’l-Hadîs ve Funûnihi* (Dımeşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr,1428/2007), 1:211; a. mlf., *Mu’cemu’l-Mustalahâti’l-Hadîsiyye* (Dımeşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr,1428/2007), 90.

⁸⁶ Nâsır el-Halvânî, *ed-Dürrü’n-Nefs Mu’cemu Mustalahâti Ulûmi’l-Hadîs* (Kahire: Dâru’l-Yüsr, 1432/2011), 59.

⁸⁷ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV Yay., 2014), 217.

kelimesinin tekili olan sebab, kendisi ile başkasına ulaşılan her şey⁸⁸ anlamına gelirken; vurûd, gelmek, hazır bulunmak⁸⁹ ve yaklaşmak⁹⁰ anlamlarına gelmektedir. Hadis sözcüğü de haber anlamındadır. Çoğulu ehâdîstir.⁹¹ Muhaddislerin ıstılahında ise hadis, Nebi'den (a.s.), gelen şeydir.⁹² Diğer bir tanıma göre de Nebi'den (a.s.), söz, fiil ve sıfat olarak nakledilen her şey demektir.⁹³ Konuyu esbâbu vurûdi'l-hadîs terkihi ile ifade etmek yaygınlaşmış ise de biz, daha kapsayıcı olduğunu düşündüğümüz için genellikle sebübü'l-hadîs tabirini kullanacağız. Zira bu kavram hadislerin, hem Hz. Peygamber'den (a.s.) vârid olma hem de nübüvvet asrından sonra sahâbeden rivayet edilme sepeplerini birlikte içermektedir. Böylece konu tek kavramla ifade edilme imkanına kavuşmaktadır.

Sebübü'l-hadîs ile ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Tespitimize göre konu, ilk olarak İbn Nâsıreddîn (ö. 842/1438) tarafından tanımlanmıştır. Buna göre o; konuyu, "Esbâbu'l-Hadîs" başlığıyla ele almış ve sebebi bulunan her hadisin kendisinden dolayı söylendiği şey olarak tarif etmiştir.⁹⁴

Kronolojik olarak İbn Nâsıreddîn'den sonra Kâsım b. Kutlûboğa (ö. 879/1474) ve Alî el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) tanımları gelmektedir. Kâsım b. Kutlûboğa; konuyu, "Ma'rifetü Sebebi'l-Hadîs" başlığı altında ve Nebi'nin (a.s.), hadisi söylemesine neden olan şey olarak tanımlarken;⁹⁵ Alî el Kârî de, hadisin vârid olmasına sebep olan şey olarak tarif etmiştir. Alî el-Kârî ayrıca "kâle't-tilmîz" ifadesi ile Kâsım b. Kutlûboğa'nın tanımını da nakletmiştir.⁹⁶

⁸⁸ Cevherî İsmail Ebû Nasr, *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009), SBB Maddesi, 510.

⁸⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, VRD Maddesi, 1238.

⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir v.dğr. (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), VRD Maddesi, 6:4810.

⁹¹ Cevherî, *es-Sihâh*, HDS Maddesi, 230.

⁹² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar* (Itr), 36.

⁹³ Muhammed es-Sabbâğ, *el-Hadîsu'n-Nebevî Mustalahuhu Belâğatuhu ve Kütübühü* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1401/1981), 142.

⁹⁴ İbn Nâsıreddîn ed-Dîmeşkî Muhammed b. Abdillâh, *Ukûdu'd-Dürer fî Ulûmi'l-Eser ve Şerhihâ*, thk. Subhî el-Hüseynî es-Sâmerrâî ve Mustafâ İsmâîl (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426/2005), 95.

⁹⁵ Kâsım b. Kutlûboğa el-Hanefî, *Nüzhetü'n-Nazar ve Meahu el-Kavlü'l-Mübteker alâ Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, thk. Abdulhamîd Derviş (Dîmeşk: Dâru'l-Fârâbî, 1429/2008), 150.

⁹⁶ Alî el Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, 814.

Sebebü'l-hadîsle ilgili birer⁹⁷ rivayet eseri tasnif eden Suyûtî (ö. 911/1505) ve İbn Hamza (ö.1120/1708) konuyu tarif etmemişlerdir. Herhalde onlar; Tâşkoprîzâde'nin (ö. 968/1561) bu mevzuda “konusu isminden açıkça anlaşılacaktır.”⁹⁸ cümlesiyle ifade ettiği gibi düşünerek buna ihtiyaç duymamış olmalıdırlar.

Bununla birlikte özellikle son zamanlarda eserlerinde bu konuyu ele alıp tanımlayan müelliflerin sayısının arttığı görülmektedir. Nûreddîn Itr; konuyu, esbâbu vurûdi'l-hadîs başlığı ile ele almış ve “Hadisin meydana geliş zamanlarından bahseden şey” olarak tanımlamıştır.⁹⁹ Onun bu tanımı, Abdülmâcid el-Ğavrî tarafında da Nûreddîn Itr kaynak gösterilerek aynen tekrarlanmıştır.¹⁰⁰

Türkiye’de hadis ilminin öncülerinden olan büyük âlim M. Tayyib Okiç; hadislerin belirli bir sebep, vesile veya ahval dolayısıyla vârid olmasına esbâbu vurûdi'l-hadîs adı verildiğini söylemiştir.¹⁰¹ Muhammed Ebû Şehbe konuyu, Rasulullah’ın (a.s.) hadisi ilk defa söylemesine sebep olan şeyleri araştıran ilim olarak tarif etmiştir.¹⁰²

Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*’nde konuyu, “E” ve “S” harflerinde iki yerde madde başlığı yapmıştır. Buna göre konu, Abdullah Aydınli tarafından Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs başlığıyla “Rasulullah’ın (a.s.) herhangi bir sözü söylemesine veya bir işi yapmasına yol açan sebep, vesile ve durumlar.” olarak tanımlanırken;¹⁰³ Sebebü'l-Hadîs başlığıyla ise “Hadisin söylenmesine veya yapılmasına yol açan neden, vesile ve durum, hadisin kıssası.” olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁴

Mücteba Uğur’un yaptığı tanıma göre esbâbu vurûdi'l-hadîs; hadislerin, söyleniş, bir fiil bildiriyorsa işleniş sebeplerini konu alan ilim dalının adıdır.¹⁰⁵ Nâsır el-Halvânî ise

⁹⁷ Suyûtî'nin *el-Luma* ve İbn Hamza'nın *el-Beyân* adlı eserleri ileride ayrıntılı olarak tanıtılacaktır.

⁹⁸ Tâşkoprîzâde, *Miftâhu's-Seâde*, 2:342.

⁹⁹ Nûreddîn Itr, *Menhecü'n-Nakd*, 334.

¹⁰⁰ Abdülmâcid el-Ğavrî, *Mevsûatü Ulûmi'l-Hadîs ve Funûnihi*, 1:211 ; a. mlf., *Mu'cemu'l-Mustalahâtü'l-Hadîsiyye*, 90.

¹⁰¹ M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 22.

¹⁰² Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasît fî Ulûmi ve Mustalahi'l-Hadîs*, 467.

¹⁰³ Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yay., 2011), 71.

¹⁰⁴ Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 272.

¹⁰⁵ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 82.

konuyu; Nebi'den, hadisin sadır olmasına sebep olan durum ve halleri bildirmekle ilgilenen ilim olarak tanımlamıştır.¹⁰⁶

Yahya İsmail Ahmed, muhaddislerden konu ile ilgili muayyen bir tarif rivayet edilmediğini söylemiştir.¹⁰⁷ Yavuz Köktaş da esbâbu vurûdi'l-hadîs konusunu incelediği bir makalesinde “Esbâbu vurûdi'l-hadîs tabiri kaynaklarımızda tarif edilmemiştir.” demiştir.¹⁰⁸ Ancak İbn Nâsıreddîn, Kâsım b. Kutlûboğa ve Alî el Kârî'den naklettiğimiz tanımlar bunun doğru olmadığını göstermektedir.

Konunun hadis ilimlerine katılması ve sınıflandırılması ile ilgili çalışmaların başlaması eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Konuyu hadis ilimleri içerisinde mustakil bir başlık altında ilk inceleyen âlim olan Bulkînî¹⁰⁹ aynı zamanda konuyu kendi içerisinde sınıflandıran ilk kişi olmuştur. O, sebep açısından hadisleri, sebebiyle nakledilen hadisler ve sebebiyle nakledilmeyip sebebi tariklerinde bulunan hadisler olarak ikiye ayırmıştır. Sonra da sebebi tariklerinde nakledilen hadislerin dikkat gerektirdiğini vurgulamıştır.¹¹⁰

Bulkînî tarafından yapılan bu sınıflandırma onun öğrencisi Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392)¹¹¹ ve Suyûtî (ö.911/1505)¹¹² tarafından benimsenmiş, İbn Nâsıreddîn (ö. 842/1438) tarafından da benzeri bir şekilde dile getirilmiştir. Ancak İbn Nâsıreddîn'in sebep açısından hadisleri taksim ederken söylediği “Sebeb bazen merfu bir hadis olarak gelir bazen de Nebi'den (a.s.) sonra gelir.”¹¹³ cümlesi konuya yeni bir bakış açısı

¹⁰⁶ Nâsır el-Halvânî, *ed-Dürri'n-Nefs Mu'cemu Mustalahâti Ulûmi'l-Hadîs*, 59.

¹⁰⁷ Suyûtî Celaleddîn, *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ev el-Luma fî Esbâbi'l-Hadîs*, thk. Yahya İsmail Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984), 10 (Muhakkikin Mukaddimesi).

¹⁰⁸ Yavuz Köktaş, “Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs İlimi: Kapsam ve İçeriğine Yeni Bir Bakış”, *Usûl İslam Araştırmaları*, sy. 4 (Adapazarı, 2005): 134.

¹⁰⁹ Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasîf fî Ulûmi ve Mustalahi'l-Hadîs*, 466; Demir, “Mustakilleşme Sürecinde Sebeb-i Vurûd Bilgilerinin Bazı Hadis İlimlerinde Kullanımı”, 73.

¹¹⁰ Bulkînî, *Mehâsinu'l-Istılâh*, 698-699.

¹¹¹ Zerkeşî Bedreddîn Muhammed b. Cemâlidîn Abdillâh b. Bahâdır, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed Bela Ferîc (Riyad: Mektebetü Edvâi's-Selef, 1419/1988), 1: 72-73.

¹¹² Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, 2:1056-1057.

¹¹³ İbn Nâsıreddîn, *Ukûdu'd-Dürer*, 95.

getirmiştir. Fakat bu yeni bakış açısı, kendisine bir karşılık bulabilmek için İbn Hamza'yı beklemek zorunda kalmıştır.

Sebebü'l-Hadîs ile ilgili en kapsamlı sınıflandırma ise İbn Hamza (ö. 1120/1708) tarafından yapılmıştır. O; hadisleri, önce sebebi olan ve olmayan olarak tasnif etmiş sonra da sebebi olan hadisleri, sebebiyle zikredilen ve sebebi ile zikredilmeyip sebebi tariklerinde bulunan hadisler olarak taksim etmiştir. Ardından da bu bilgilerin; Bulkîni'nin *Mehâsinu'l-Istîlâh*'ında ifade ettiği şeylerin bir özeti olduğunu beyan etmiştir.¹¹⁴ İbn Hamza'nın yaptığı diğer bir sınıflandırma ise İbn Nâsıriddîn'in *et-Ta'likatü'l-Latîfe li-Hadîsi'l-Bed'ati's-Şerîfe* adlı eserinden¹¹⁵ naklettiğidir. Buna göre hadisin sebebi bazen nübüvvet asrında, bazen sonrasında, bazen de bu iki durumun birlikteliği ile olur.

İbn Hamza; hadisin nübüvvet asrından sonraki sebebinin, müteahhirundan bazı âlimler tarafından tartışmalı bulunduğunu, bununla birlikte zikrinin evla olduğunu söylemiştir. Çünkü onda sebebin açıklanması vardır. Bu cümleden olarak sahâbe, Hz. Peygamberin söz ve fiillerini ezberlemişler, onun tavır ve hallerine dikkat etmişlerdir. Bundan dolayı Nebi'den (a.s.) vârid olan ile sebebi bilinmeyen hadis, sahâbeden gelen bilgi ile açıklanmış ve anlaşılabilir olur.¹¹⁶

Tespitlerimize göre 1400/1980'li yıllardan itibaren bazı araştırmacılar; İbn Hamza'nın, hadisin nübüvvet asrından sonraki sebebinden bahsetmesinden¹¹⁷ hareketle, sahâbenin hadisi rivayet etme sebebi için bazı kavramlar geliştirmişlerdir. Böylece onlar, hadisin, Nebi'den (a.s.) vârid olma sebebi ile sahâbenin hadisi rivayet etme sebebinin daha belirgin bir şekilde ayırmak istemişlerdir. Buna göre sahâbenin hadisi rivayet etme sebebi için Muhammed Ebû Şehbe "sebebü zikr"¹¹⁸, Nizâr Reyyân "sebebü'l-îrâd"¹¹⁹,

¹¹⁴ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1:10;a.mlf. , a.g.e. (Hâşim), 1:32-34.

¹¹⁵ Araştırmacı Nizâr Reyyân, İbn Nâsıriddîn'in zikri geçen eserine vâkıf olmadığını söylemiştir. Bkz. Nizâr Abdulkadir Muhammed Reyyân, "Esbâbu Vurûdi'l-Hadîsi'n-Nebevî ve Îrâdihi", *Sahîfetü Dâri'l-Ulûm li-Lugati'l-Arabiyyeti ve Âdâbiha ve'd-Dirâsâtil-İslâmiyye* (Mısır, 2005): 110, 129.

¹¹⁶ İbn Hamza, *el-Beyân* (Hâşim), 1:34-35; a.mlf., a.g.e. (Seyyid), 1:10, 11.

¹¹⁷ İbn Hamza, *el-Beyân* (Hâşim), 1:34; a.mlf., a.g.e. (Seyyid), 1:10.

¹¹⁸ Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasît fî Ulûmi ve Mustalahi'l-Hadîs*, .467-468. Sebeb-i zikr kavramıyla ilgili örnek bir çalışma için bkz. Mustafa Işık, "Sebebü Zikri'l-Hadîs Bağlamında 'Men Kezebe Aleyye' Örneği", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy.18 (2014): 7-32.

¹¹⁹ Nizâr Reyyân, "Esbâbu Vurûdi'l-Hadîsi'n-Nebevî ve Îrâdihi", 110, 113.

Serkan Demir, “sebeb-i rivâyet”,¹²⁰ Yaşar Ünlü “sebeb-i rivâyet” ya da “sebeb-i îrâdî’l-hadîs”¹²¹ kavramının kullanılmasını önermiştir.

Konuyla ilgili üzerinde durulması gereken hususlar arasında sebebü’l-hadîsin önemini ve faydalarını saymak da yerinde olacaktır. Buna göre haberin anlaşılmasındaki unsurlardan biri de haberin sebebini bilmektir.¹²² Sebebü’l-hadîsi bilmek de hadisin incelenmesi ve anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir.¹²³ Zira hadisin hikayesine ve vârid olma gerekçesine vâkîf olmadan hadisi anlamak mümkün değildir.¹²⁴ Dolayısıyla sebebü’l-hadîs, hadisi anlamada güçlü bir vasıtadır¹²⁵ ve onunla hadisin manası açıkça ortaya çıkmış olmaktadır.¹²⁶

Sebebü’l-hadîsi bilmenin; umumi hükümlerin tahsis, mutlak hükümlerin takyid, mücmel hükümlerin tafsil, nasih ve mensuhun tayin edilmesi; hükmün illetinin açıklanması, hadisteki müşkilin izah edilmesi,¹²⁷ hadisin vârid olduğu yer ve zamanın bilinmesi¹²⁸ gibi faydaları bulunmaktadır.

Hz. Âişe’nin, sahâbenin büyüklerinden bazılarını, hadisin sebebini bilmemeleri sebebi ile tenkit etmesi¹²⁹ konunun, sahâbe döneminden itibaren Müslümanlar arasında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

¹²⁰ Serkan Demir, “Sebeb-i Vurûdun Kapsamını Genişletme Çabası Olarak Sebeb-i Rivayet”, Hadis Tetkikleri Dergisi, sy. 2 (İstanbul, 2015): 122-125.

¹²¹ Yaşar Ünlü, “Sahâbenin Hadis Rivayetine Etki Eden Unsurlar”, İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe II (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 153,173.

¹²² Sehâvî Ebû Abdillâh Muhammed b. Abderrâhmân, *Fethu’l-Muğîs bi-Şerhi Elfiyyeti’l-Hadîs li’l-İrâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Kahire: Mektebetü’s-Sünne, 1424/2003), 4:38.

¹²³ Suyûtî Celaleddîn, *el-Luma fî Esbâbi’l-Hadîs*, thk. Gıyâs Abdullatîf Dahdûh (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1425/2004), 9 (Muhakkikin Mukaddimesi).

¹²⁴ Suyûtî, *el-Luma* (Dahdûh, 13 (Muhakkikin Mukaddimesi).

¹²⁵ Nüredîn İtr, *Menhecü’n-Nakd*, 334.

¹²⁶ Suyûtî Celaleddîn, *Elfiyyetü’s-Suyûtî fî İlmi’l-Hadîs*, thk. ve şerh Ahmed Muhammed Şâkir (byy.: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts.), 106, 2.dipnot (Ahmed Muhammed Şâkir’in şerhi).

¹²⁷ Suyûtî, *el-Luma* (Yahya), 11-17 (Muhakkikin Mukaddimesi).

¹²⁸ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1:16-17 (Muhakkikin Mukaddimesi).

¹²⁹ Zerkeşî, *en-Nüket*, 1:71.

Konu günümüzde de önemini korumaya devam etmektedir. Zira sebabü'l-hadîsi bilmekle, hadislerden tam olarak yararlanılabileceği ve günümüz problemlerine hadislerin ışığında çözümler aranabileceği söylenmiştir.¹³⁰

Konunun, hadislerin anlaşılmasındaki önemine rağmen sebabü'l-hadîs ile ilgili tasnifin ne zaman başladığı hususunda kaynaklar, bize çok az bilgi vermektedir.¹³¹ Eldeki verilere göre bu konuda tasniften bahseden ilk âlim İbn Dakîki'l-İd ise de¹³² o, konu ile ilgili bir müellif ya da eser adı vermemiştir.

İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-Nazar*'da, Ebû Ya'lâ b. el-Ferrâ'nın (380-458) şeyhlerinden Ebû Hafs el-Ukberî'nin sebabü'l-hadîs ile ilgili bir tasnifinden bahsetmesi¹³³ konuyla ilgili ilk somut adım sayılabilir. Ancak İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-Nazar*'da, Ebû Hafs el-Ukberî'nin tam adını zikretmemesi Nüreddîn Itr'ın da¹³⁴ isabetle belirttiği gibi zikri geçen musannifin ismiyle ilgili birçok ihtimali gündeme getirmiştir.

İbn Hacer'den (ö. 852/1449) sonra Sehâvî (ö. 902/1497),¹³⁵ Suyûtî (ö. 911/1505)¹³⁶ ve İbn Hamza da (ö. 1120/1708),¹³⁷ Ebû Hafs el-Ukberî'nin konu ile ilgili bir tasnifinden bahsetmelerine rağmen onun tam adına dair bir şey söylememişlerdir. Bu durum, Ebû Hafs el-Ukberî'nin tam adının belirlenmesini zorlaştırmış ve konuyla ilgili karışıklıklara yol açmıştır.

Ebû Hafs'ın tam adı, Ahmed Muhammed Şâkir¹³⁸ ve Yahya İsmail Ahmed¹³⁹ tarafından Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Recâ el-Ukberî olarak açıklanmıştır. Vefat tarihi ise Ahmed Muhammed Şâkir tarafından 339, Yahya İsmail Ahmed tarafından metinde 399,

¹³⁰ Sa'diye Hâlid Mahmûd, "Menhecü Kitâbi'l-Beyân ve't-Ta'rîf fi Esbâbi Vurûdi'l-Hadîsi's-Şerîf", Pencap Üniversitesi Mecelletü Kısmi'l-Arabî, sy. 19 (2012): 133.

¹³¹ Suyûtî, *el-Luma* (Yahya), 28 (Muhakkikin Mukaddimesi).

¹³² İbn Dakîki'l-İd, *İhkâmu'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, 64.

¹³³ İbn Hacer el Askalânî Ahmed b. Ali, *Nüzhetü'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd, 1422/2001), 265.

¹³⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar* (Itr), 145, 3.dipnot (Nüreddîn Itr'ın notu).

¹³⁵ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, 4:38.

¹³⁶ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, 2:1056.

¹³⁷ İbn Hamza, *el-Beyân* (Hâşim), 1:31.

¹³⁸ Suyûtî, *Elfiyyetü's-Suyûtî fi İlmi'l-Hadîs*, 106, 2.dipnot (Ahmed Muhammed Şâkir'in şerhi).

¹³⁹ Suyûtî, *el-Luma* (Yahya), 28 (Muhakkikin Mukaddimesi).

dipnotta 339 olarak verilmiştir. Yahya İsmail'in kendi kendi açıklamalarında da çelişkiye düştüğü görülmektedir.

Diğer taraftan Ramazan Ayvalli¹⁴⁰ ve Serkan Demir¹⁴¹, Ebû Hafs'ın tam adını Ebû Hafs Ömer b. İbrahim el-Ukberî olarak; Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî¹⁴² ve Ali Hüseyin Ali¹⁴³ ise Ebû Hafs Ömer b. İbrahim b. Abdillâh el-Ukberî olarak açıklamışlardır. Zikri geçen müelliflerin tamamı, Ebû Hafs el-Ukberî'nin vefat tarihini 387 olarak vermişlerdir. Görüldüğü gibi Ebû Hafs el-Ukberî'nin tam adı ve vefat tarihiyle ilgili farklı açıklamalar yapılmıştır.

Gıyâs Abdullatîf Dahdûh'un da¹⁴⁴ belirttiği gibi Ebû Hafs el-Ukberî ismi ile ilgili karışıklıkların Nûreddîn İtr tarafından giderildiğini söylemek mümkündür. Buna göre Nûreddîn İtr; İbn Hacer'in *Fethu'l-Bâri* adlı eserinden Ebû Hafs'ın beşinci yüzyılda yaşadığı bilgisini¹⁴⁵ nakletmiş ve bu bilgiye uygun ismin de Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bezzâz olduğunu, onun İbn Ebî Amr adıyla tanındığını, hicri 320'de doğup 417'de vefat ettiğini ve Ukberâ halkından olduğunu söylemiştir.¹⁴⁶

Bu durumda Ahmed Muhammed Şâkir, Yahya İsmail, Abdulah b. Dayfillah er-Rahîlî, Ali Hüseyin Ali, Ramazan Ayvalli ve Serkan Demir'in, Ebû Hafs el-Ukberî'nin tam adı ve vefat tarihiyle ilgili olarak verdiği bilgiler hatalı olmalıdır. Dolayısıyla Ebû Hafs el-Ukberî'nin tam adının Nûreddîn İtr'in ifade ettiği gibi Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bezzâz olduğu ve hicri 417 tarihinde vefat ettiği vurgulanmalıdır.

Kaynaklarımızın bize Ebû Ya'lâ b. el-Ferrâ'nın (380-458) hocası Ebû Hafs el-Ukberî'nin (320-417) hayatı ile ilgili olarak verdiği bilgiler ise oldukça sınırlıdır. Hatîb, onun tam adını, doğum ve vefat tarihlerini vermekle yetinmiştir.¹⁴⁷ Zehebî de onun,

¹⁴⁰ Ramazan Ayvalli, "Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs", DİA, c.11 (İstanbul: TDV Yay., 1995), 362.

¹⁴¹ Demir, "Mustakilleşme Sürecinde Sebeb-i Vurûd Bilgilerinin Bazı Hadis İlimlerinde Kullanımı", 73.

¹⁴² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar* (Rahîlî), 191, 439.dipnot (Muhakkikin notu).

¹⁴³ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, 4:38, 2.dipnot (Muhakkikin notu).

¹⁴⁴ Suyûtî, *el-Luma* (Dahdûh), 16-17 (Muhakkikin Mukaddimesi).

¹⁴⁵ İbn Hacer el Askalânî Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bâri bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdulkâdir Şeybe el-Hamed (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd, 1421/2001), 11:88.

¹⁴⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar* (İtr), 145, 3.dipnot (Nûreddîn İtr'in notu).

¹⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târîhu Medîneti's-Selâm (Târîhu Bağdâd)*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1402/2001), 13:145-146.

müsnidlerden olduğunu,¹⁴⁸ uzun yaşadığını ve Ali b. Harb'in nüshasının râvisi olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹ İbn Hacer ise onun sebabü'l-hadîs ile ilgili bir tasnifinden bahsetmiş ve bu tasnifin muhtasarına vâkıf olduğunu söylemiştir.¹⁵⁰ Ancak bu eserin günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmemektedir.

Ebû Hafs el-Ukberî'den (320-417) sonra tasnifinden bahsedilen ikinci âlim Abdulğani b. Saîd'dir (333-409).¹⁵¹ Ancak onun *Adâbu'l-Muhaddisîn*, *Kitâbu'l-Ğavâmid* gibi eserlerinden söz edildiği halde¹⁵² sebabü'l-hadîs konusunda eseri olduğuna dair bir bilgiye ulaşılammıştır.

Konuyla ilgili tasnifi olduğu söylenen üçüncü âlim Ebû Hâmid b. Kûtâh el-Cûbârî'dir (ö.538).¹⁵³ Tam adı Muhammed b. Kûtâh Abdilcelîl b. Muhammed Ebû Hâmid el-İsbehânî'dir. Kendisi de babası gibi Kûtâh adıyla tanınmıştır. Hadis hafızlarındandır. *Târîhu İsbehân ve Esbâbü'l-Hadîs* isimli kitapları vardır.¹⁵⁴ Ancak onun sebabü'l-hadîs ile ilgili eserinin günümüze ulaştığına dair bir bilgimiz bulunmamaktadır.

Sebabü'l-hadîs ile ilgili eseri olduğu söylenen âlimlerin dördüncüsü Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî'dir (510-597). Bedreddîn Muhammed ez-Zerkeşî, *en-Nüket* adlı eserinde onun, konu ile ilgili tamamlayamadığı bir tasnifi olduğunu söylemişse de *en-Nüket*'in muhakkiki Zeynelâbidîn b. Muhammed, dipnotta İbnü'l-Cevzî'nin, sebabü'l-hadîs ile ilgili bir eserinin bilinmediğini nakletmiştir.¹⁵⁵ Suyûtî de, İbnü'l-Cevzî'nin konu ile ilgili bir eseri olduğu bilgisini aktarmıştır.¹⁵⁶ Fakat *Ahkâmu'n-Nisâ*, *Ahbâru'l-Ahyâr*, *Esbâbü'n-Nüzûl*, *Garîbu'l-Hadîs*, *Fedâilu'l-Medîne*, *Menâkibu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem* gibi birçok eseri olduğu ifade

¹⁴⁸ Zehebî Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk., Şuayb el-Arnaût, Hüseyin el-Esed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981-1988), 17:360.

¹⁴⁹ Zehebî Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretu'l-Huffâz*, thk., Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî (Hyderabad: Dairetu'l-Maarifi'l-Osmania, 1377/1958), 3:1073.

¹⁵⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 11:88.

¹⁵¹ Suyûtî, *el-Luma* (Yahya), 69-71; a.mlf., a.g.e. (Dahtûh), 63-64.

¹⁵² Bağdath, *Hediyye*, 1:589

¹⁵³ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, 2:1056.

¹⁵⁴ Ziriklî, *el-Â'lâm*, 6:185.

¹⁵⁵ Zerkeşî, *en-Nüket*, 1:70.

¹⁵⁶ Suyûtî, *el-Luma* (Yahya), 69-70; a.mlf., a.g.e. (Dahtûh), 63-64.

edilen¹⁵⁷ İbnü'l-Cevzî'nin sebebü'l-hadîs ile ilgili bir eserine ulaşmak mümkün olmamıştır.

Konuyla ilgili eserinden bahsedilen beşinci âlim, en-Nâsîh İbnü'l-Hanbelî adıyla meşhur olan Abdurrahman b. Necm b. Abdilvehhâb'dır (554-634). Onun birkaç ciltten oluşan *Kitâbu Esbâbi'l-Hadîs* adlı bir eserinden söz edilmiştir.¹⁵⁸ Ancak bu eserin günümüze ulaşmadığı söylenmiştir.¹⁵⁹ en-Nâsîh İbnü'l-Hanbelî'nin, *el-İncâd fi'l-Cihâd* ve *Akyisetü'n-Nebiyi'l-Mustafâ* gibi eserleri de bulunmaktadır.¹⁶⁰

Sebebü'l-hadîs ile ilgili olarak buraya kadar zikredilen ve günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyen bu çalışmalar, bize konunun âlimler tarafından önemsendiğini göstermektedir.

Konuyla ilgili; günümüze ulaşan iki, günümüzde yazılan bir olmak üzere, üç önemli matbu eser tespit edilmiştir. Bunlar; Suyûtî'nin (ö. 911/1505), *el-Luma fi Esbâbi'l-Hadîs*, İbn Hamza'nın *el-Beyân ve't-Ta'rîf ve Târık Es'ad Halîmî el-Es'ad'ın İlmu Esbâbi Vurûdi'l Hadîs ve Tatbikâtihi inde'l-Muhaddisîn ve'l-Usûliyyîn ve Cem'u Tâifetin mimma lem Yusannef min Esbâbi'l-Hadîs* adlı çalışmalarıdır.¹⁶¹

Yahya İsmail Ahmed'in de belirttiği gibi,¹⁶² Suyûtî'nin *el-Luma fi Esbâbi'l-Hadîs* adlı eseri, konuyla ilgili günümüze ulaşan ilk kitaptır. Suyûtî, sebebü'l-hadîs ile ilgili bir kitaba vâkıf olamadığını bu sebeple de konuyla ilgili bir kitap yazmaya karar verdiğini ve zikri geçen kitabı yazmaya karar verdiğini söylemiştir.¹⁶³

¹⁵⁷ Bağdatlı, *Hediyye*, 1:520-523.

¹⁵⁸ İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahman b.Süleymân el-Useymin (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1425/2005), 3:434

¹⁵⁹ Serkan Demir, “Mustakilleşme Sürecinde Sebeb-i Vurûd Bilgilerinin Bazı Hadis İlimlerinde Kullanımı” 73.

¹⁶⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, 3:340.

¹⁶¹ Bu çalışmaları görmek için bkz. Seyyid Abdulmâcid el-Ğavrî, *Mevsûatü Ulûmi'l-Hadîs ve Funûnihi*, 1:213; a.mlf. , *Mu'cemü'l- Mustalahâti'l-Hadîsiyye*, 92

¹⁶² Suyûtî, *el-Luma* (Yahya), 55 (Muhakkikin Mukaddimesi).

¹⁶³ Suyûtî, *el-Luma* (Yahya), 65; a.mlf., a.g.e.(Daždûh), 56.

Kitabın adı *el-Luma fî Esbâbi'l-Hadîs*'tir.¹⁶⁴ Ancak eserin muhakkiklerinden Yahya İsmail Ahmed, kitabın isminin baş tarafına “Esbâbu Vurûdi'l Hadîs” ifadesini ekleyerek kitaba, *Esbâbu Vurûdi'l Hadîs ev el-Luma fî Esbâbi'l-Hadîs* ismini vermiştir.¹⁶⁵

Kitap, Suyûtî'nin eserine yazdığı mukaddime ile başlamaktadır. Kitapta, fikhî bâblara göre sıralanmış tekrarsız 98 hadis vardır. Bu hadislerin yarıya yakınının “Edeb” bâbında yer aldığı görülmektedir. Kitaptaki hadislerin sayısı, hadislerin sebeplerinin açıklanmasında kullanılan rivayetler ve tekrarlarla birlikte 276'yı bulmaktadır.¹⁶⁶ Hadislerin tahriri ve bu hadislerin sebeplerinin açıklanmasında, genellikle kaynak adı ve sahâbî râviye işaretle yetinilmiştir.

Kitabın eksik ya da tam olduğu konusu ihtilafıdır. İbn Hamza¹⁶⁷ ve Yahya İsmail¹⁶⁸ eserin eksik olduğu görüşünü benimserken; Gıyâs Abdullatîf Dahdûh, eserin tam olduğunu söylemiştir.¹⁶⁹

Eserin çeşitli baskıları yapılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak Ümmü'l-Kura Üniversitesinde Muhammed Ebû Zehve'nin danışmanlığında Abdulazîz Sa'd et-Tuhayfî tarafından yüksek lisans çalışması olarak tahkik edilmiş ve 1399/1979 yılında Mekke'de neşredilmiştir.¹⁷⁰ Ancak eserin bu baskısını görme şansımız olmamıştır.

Eser ikinci olarak Yahya İsmail Ahmed'in tahkikiyle *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ev el-Luma fî Esbâbi'l-Hadîs* adıyla 1404/1984 yılında Beyrut'ta Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından 263 sayfa olarak neşredilmiştir.

Eser üçüncü olarak Gıyâs Abdullatîf Dahdûh'un tahkikiyle *el-Luma fî Esbâbi'l-Hadîs* adıyla 1425/2004 yılında Beyrut'ta Dâru'l-Marife tarafından 208 sayfa olarak yayınlanmıştır.

¹⁶⁴ Suyûtî, *el-Luma* (Dahdûh), 20,28,31,33,44 (Muhakkikin Mukaddimesi).

¹⁶⁵ Suyûtî, *el-Luma* (Dahdûh), 48 (Muhakkikin Mukaddimesi); a.mlf., *Esbâbu Vurûdi'l Hadîs ev el-Luma fî Esbâbi'l-Hadîs* (Yahya).

¹⁶⁶ Suyûtî, *el-Luma* (Dahdûh), .25 (Muhakkikin Mukaddimesi).

¹⁶⁷ İbn Hamza *el-Beyân* (Hâşim), 1:31.

¹⁶⁸ Suyûtî, *el-Luma* (Yahya), .59 (Muhakkikin Mukaddimesi).

¹⁶⁹ Suyûtî, *el-Luma* (Dahdûh), 49-50 (Muhakkikin Mukaddimesi).

¹⁷⁰ Muhyiddîn Atiyye v.dğr., *Delîlu Müellefâti'l-Hadîsi 'ş-Şerîfi'l-Matbûati'l-Kadîme ve'l-Hadîse* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1995), 1:88.

Sebebü'l-hadîs ile ilgili günümüze ulaşan ikinci kitap; İbn Hamza'nın, *el-Beyân ve't-Ta'rîf* adlı eseridir. Bu eser, çalışmamızın el-Beyân'ın Tetkiki bölümünde tanıtılacaktır.

Konuyla ilgili üçüncü önemli eser ise günümüzde doktora çalışması olarak, Târik Es'ad Halîmî el-Es'ad tarafından hazırlanmıştır. Târik Es'ad; kitabına, *İlmu Esbâbi Vurûdi'l-Hadîs ve Tatbîkâtihî inde'l-Muhaddisîn ve'l-Usûliyyîn ve Cem'ü Tâifetin mimma lem Yusannef min Esbâbi'l-Hadîs* adını vermiştir. Kitap 1402/2001 yılında Beyrut'ta Dâru İbn Hazm tarafından 545 sayfa olarak yayınlanmıştır.

Kitap mukaddime ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Her bölüm kendi içerisinde birçok alt başlığa ayrılmıştır. Birinci bölüm İlmu Esbâbi Vurûdi'l-Hadîs Menziletuhu fî Tefsîri'n-Nusûsi's-Şer'i ve Tatbîkâtuhu inde'l-Muhaddisîn ve'l-Usûliyyîn adını taşımakta ve konuyu usul açısından ele almaktadır.

Yazar ikinci bölüme el-Bâbu's-Sânî başlığını koymakla yetinmiştir. Bu bölümün girişinde; Bulkînî, Suyûtî ve İbn Hamza'nın sebebü'l-hadîs anlayışları değerlendirilmiştir. Bu girişten sonra ise konu, rivayet açısından ele alınmıştır. Burada; Kitâbu'l-Îmân, Kitâbu't-Tahâre, Kitâbu's-Salât ve benzeri şekilde fikhî bâblara göre düzenlenen 33 başlıkta, 632 hadis sebebiyle birlikte incelenmiştir. Müellif; incelediği bu hadisleri, Bulkînî, Suyûtî ve İbn Hamza gibi daha önce sebebü'l-hadîs konusunu işleyen âlimlerce ele alınmayan hadislerden derlediğini söylemiştir (s.15-16). Yazar kitabını ayrıntılı fihristler ve kaynakça ile bitirmiştir.

Konuyla ilgili henüz matbu olmayan iki doktora çalışması daha vardır. Bu çalışmalar Ramazan Ayvalli'ya ve Serkan Demir'e aittir. Ramazan Ayvalli'nın "Esbabu Vurûdi'l-Hadîs ve Bunun İslam Teşriindeki Yeri ve Önemi" adlı doktora çalışması 1979 yılında Erzurum'da hazırlanmıştır. Serkan Demir'in çalışması ise "Rivayet Kitaplarında Esbâbu'l-Hadîs" adını taşımaktadır ve 2016 yılında İstanbul'da kaleme alınmıştır. Ramazan Ayvalli'nın çalışmasına ulaşamadım. Serkan Demir'in çalışmasının ise yazarı tarafından bize gönderilen az bir kısmına ulaşılabilmiştir.

BÖLÜM 2: el-BEYÂN'IN TETKİKİ

el-Beyân'ın tetkikine öncelikle onu tanıtmakla başlamak yararlı olacaktır. Kitabın tam adı *el-Beyân ve't-Ta'rîf fi Esbâbi'l-Hadîsi's-Şerîf* tir. Kitaba adını bizzat müellifi vermiştir.¹⁷¹ Bununla birlikte muhtemelen İbn Hamza'nın mukaddimede kullandığı “*esbâbu vurûdi'l-hadîs*” ifadesine¹⁷² bakılarak matbu halinde *el-Beyân ve't-Ta'rîf fi Esbâbi Vurûdi'l-Hadîs* adı kullanılmıştır.¹⁷³ Bazı baskılarda bu adın sonunda “*eş-Şerîf*” kelimesi de bulunmaktadır.¹⁷⁴

Konusu adından da anlaşıldığı gibi *sebebü'l-hadîs* tir. İbn Hamza; *ma'rifetü'l-esbâbın*, *ulûmu'l-hadîsin* önemli dallarından olduğunu belirttikten sonra bu konuda *Suyûtî*'nin eserinden (*el-Luma*) başka bir kitap bulamadığını ve bu nedenle mezkur eserini yazmaya karar verdiğini belirtmiştir. Bu kararı doğrultusunda da Rasulullah'ın (a.s.) sünnetine hizmet etmek ve onun şefaatine nail olmak amacıyla adı geçen kitabını yazdığını açıklamıştır.¹⁷⁵

Kitap, İbn Hamza'nın eserine yazdığı mukaddime ile başlamaktadır. Hadisler, alfabetik olarak ve kaynağının adı zikredilerek verilmiştir. “Sebebuhu” adıyla açılan başlıkta, hadislerin *vurûd* ve *nadir* olarak da *nübüvvet* asrından sonraki nakil sebepleri üzerinde durulmuştur. Kitap dua cümleleriyle bitmektedir.

Eserde Hüseyin Abdülmecîd Hâşim'in sayımına göre 1832, Seyyid b. Beyyûmî'nin sayımına göre 1841 hadis vardır. Hadis sayısındaki bu farkın Hüseyin Abdülmecîd Hâşim'in; müellifin mukaddimesine bitişik ve numarasız olarak verdiği “*niyet hadisini*”,¹⁷⁶ Seyyid b. Beyyûmî'nin “1” numara olarak vermesi¹⁷⁷ gibi sebeplere dayandığı anlaşılmaktadır.

¹⁷¹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Hâşim), 1:32; a.mlf., a.g.e. (Beyyûmî), 1:26 (*el-Beyân*'ın Yazma Nüshası, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, rakam:229, birinci levhanın resmi).

¹⁷² İbn Hamza İbrahim b. Muhammed, *el-Beyân ve't-Ta'rîf fi Esbâbi Vurûdi'l-Hadîsi's-Şerîf*, thk. Seyfeddîn el-Kâtib (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1401/1981), 1:3; a.mlf., a.g.e. (Seyyid), 1:10; a.mlf., a.g.e. (Hâşim), 1:32.

¹⁷³ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid).

¹⁷⁴ İbn Hamza, *el-Beyân* (Hâşim); a.mlf., a.g.e. (Kâtib).

¹⁷⁵ İbn Hamza, *el-Beyân* (Hâşim), 1:31-32; a.mlf., a.g.e. (Kâtib), 1:2.

¹⁷⁶ İbn Hamza, *el-Beyân* (Hâşim), 1:35.

¹⁷⁷ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1:31.

Bazı çalışmalarda, eserdeki hadis sayısı ile ilgili hatalı bilgilere yer verildiği de görülmektedir. Ramazan Ayvalli 1985 yılında yazdığı bir makalede, eserde 1154 hadis olduğunu ancak eserin iki cildinin çıkmış olup henüz tamamlanmadığını ve eserdeki esas sayının bu olmadığını açıklamıştır.¹⁷⁸ Ayvalli; 1995 yılında DİA'ya yazdığı “Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs” maddesinde, kitabın üçüncü cildinin çıktığı bilgisini vermiş, muhtelif baskılarının yapıldığını da beyan etmiştir. Ancak kendisi bu üçüncü cildi görmemiş olacak ki eserdeki hadis sayısını yine 1154 olarak kaydetmiştir.¹⁷⁹

Eserdeki hadis sayısı ile ilgili olarak Yavuz Köktaş, Ramazan Ayvalli'nın DİA'daki zikri geçen maddesini kaynak göstererek,¹⁸⁰ Ahmet Yücel ise kaynak belirtmeden aynı hatalı rakamı¹⁸¹ tekrarlamışlardır.

Eserin çeşitli baskıları yapılmıştır. Bunlardan tespit edilebilenlerin kronolojik olarak tanıtılması yerinde olacaktır.

Eser ilk defa Seyyid Muhammed Tâhir Efendi tarafından tahkiksiz iki cilt olarak 1329/1911 yılında Halep'te Matbaatü'l-Behâ'da basılmıştır.

Birinci cilde nâşirin, İbn Hamza'yı tanıttığı yazısıyla başlanılmış ardından müellifin eserine yazdığı mukaddimeye yer verilmiştir. Kitapta madde başı yapılan hadisler numarasız ancak harekeli olarak verilmiş diğer kısımlarda hareke kullanılmamıştır.

Her iki cildin sonunda o cilde ait harf başlıkları fihristine ve matbaa kaynaklı yazım hatalarının doğrusunu göstermek amacıyla yanlış doğru cetveline yer verilmiştir.

Eserin ikinci baskısı Seyfeddîn el-Kâtib tarafından neşre hazırlanıp 1401/1981 yılında Beyrut'ta Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî tarafından iki cilt bir arada olarak yayınlanmıştır.

Eserin bu baskısı, Seyfeddîn el-Kâtib'in *el-Beyân* ve müellifi İbn Hamza'yı tanıttığı “*et-Ta'rîf bi'l-Kitâb ve'l-Musannif*” adlı dört sayfalık giriş yazısıyla başlamaktadır. Bundan sonra İbn Hamza'nın mukaddimesi bulunmaktadır.

¹⁷⁸ Ramazan Ayvalli, “Hadislerin Vurûd Sebeplerine Dair Çalışmalar”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 1, (1985): 82.

¹⁷⁹ Ayvalli, “Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs”, 362.

¹⁸⁰ Yavuz Köktaş, “Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs İlmi: Kapsam ve İçeriğine Yeni Bir Bakış”, 137.

¹⁸¹ Yücel, *Hadis Usûlü*, 217.

Kitapta hadisler numarasız olarak verilmiştir. Madde başı yapılan hadisler parantez içine alınarak diğer bilgilerden ayrılmış ve harekelenmiştir. Diğer kısımlarda hareke kullanılmamıştır.

İkinci cildin sonunda hadisler ve şahıs isimlerine tahsis edilen iki ayrı fihrist bulunmaktadır. Bu fihristler toplam 111 sayfadan oluşmaktadır. Hadisler fihristinde, hadisler baş tarafıyla verilerek cilt ve sayfa numaralarına işaret edilmiştir. Eserin diğer baskılarında yer almayan şahıs isimleri fihristinde ise eserde adı geçen önemli şahısların adları alfabetik olarak verilerek cilt ve sayfa numarası ile gösterilmiştir.

Eserin üçüncü baskısı, Hüseyin Abdülmecîd Hâşim'in tahkiki ile 1402/1982 yılında Beyrut'ta el-Mektebetü'l-İlmiyye tarafından üç cilt olarak neşredilmiştir.

Bu baskıya, Abdülhalîm Mahmûd'un esere yazdığı mukaddime ile giriş yapılmıştır. Abdülhalîm Mahmûd'un mukaddimesinde; sünnetin önemi, dindeki yeri, tebliğ ve neşri gibi konular ele alınmış, İbn Hamza'nın hayatı özetlenmiştir. Bu mukaddimede sebebü'l-hadîs ve edebiyatına değinilmemiş olması bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kitabın bu baskısında madde başı yapılan hadisler numaralandırılmış ve harekeli olarak verilmiştir. Diğer kısımlarda hareke kullanılmamıştır.

Muhakkik Hüseyin Abdülmecîd Hâşim tarafından kitaba bol miktarda dipnot eklenmiştir. Hemen hemen her sayfada dipnot kullanıldığı görülmektedir. Bu dipnotlarda hadisleri açıklayıcı mahiyette bilgilere yer verilmiştir.

Her cildin sonunda o cilde ait kısa hadislerin tam olarak, uzun hadislerin ise baş tarafıyla gösterildiği birer fihrist bulunmaktadır.

Eserin görme şansı bulamadığımız dördüncü baskısı Halîl Me'mûn Şihâ tahkikiyle ve 685 sayfa olarak 1424/2003 yılında Beyrut'ta Dâru'l-Marife tarafından neşredilmiştir.¹⁸²

el-Beyân ve't-Ta'rîf'in beşinci ve tanıtımı yapılacak olan son baskısı Mustafa el-Adevî'nin takdimi ve Ebû Suheyb Seyyid b. Beyyûmî'nin tahkikiyle 1432/2011 yılında Kahire'de Mektebetü İbn Teymiye tarafından üç cilt olarak neşredilmiştir.

¹⁸² Sa'diye Hâlid Mahmûd, "Menhecü Kitâbi'l-Beyân ve't-Ta'rîf fi Esbâbi Vurûdi'l-Hadîsi's-Şerîf", 118-119.

Muhakkik Seyyid b. Beyyûmî; esere yazdığı mukaddimedede, İbn Hamza'nın hayatı ve kitabındaki metodu, esbâbu vurûdi'l-hadîsin anlamı, vurûd sebeplerinin nasıl bilineceği ve vurûd sebeplerini bilmenin faydalarını gibi konulara değinmiştir. Ayrıca bu ilimle ilgili en meşhur musannifler ve eserlerine işaret etmiştir.

Bu baskıda müellifin mukaddimesi baş tarafı eksik olarak verilmiştir. Halbuki muhakkik, çalışmasında eserin yazmasından dört sayfalık bir bölüm vermiştir ve burada müellifin mukaddimesi tam olarak vardır. Ayrıca eserin önceki baskılarının tamamında da müellifin mukaddimesi eksiksiz olarak bulunmaktadır.

Seyyid b. Beyyûmî, eserdeki her bir hadis için sahîh, isnâdı sahîh, sahîh li ğayrihi, isnâdı hasen, zayıf, isnâdı zayıf, zayıf cidden, mevzû gibi ifadelerle sıhhat hükmü vermiştir.

Muhakkik, hadislere sahîh li ğayrihi hükmü verdiği yerlerde, eleştirilen râvi ya da râvilere ve hadisin şâhidi ya da şâhitlerine işaret etmiştir. Yine hadislere zayıf hükmü verdiği yerlerde ise hadise zayıf hükmü vermesine sebep olan râvi ya da râvilerle ilgili eleştirilere değinmiştir.

Seyyid b. Beyyûmî, eserdeki hadislerin tahricini de yapmıştır. Bu tahricte, İbn Hamza'nın ismine işaretle yetindiği kaynaklar ile onun değinmediği kaynaklara da yer vermiştir. Tahricinde hadislerin kaynaklardaki yerini bazen hadis numarası bazen de cilt ve sayfa numarası vererek göstermiştir.

Eserin bu baskısında diğer metinlerle karışmaması için parantez içine alınan ayetler ile yanlış okunacağından endişe edilen bazı harfler dışında hareke kullanılmamıştır. Eserde bütün hadislerin tahrici yapıldığı halde az sayıdaki ayetin Kur'an'daki yerlerinin gösterilmemesi bir kusur olarak karşımıza çıkmaktadır.

el-Beyân'ın bu baskısında sayfa numaraları müselsel olarak verilmiştir. Şöyle ki 443. sayfa ile biten birinci ciltten sonra 444. sayfa ile ikinci cilt başlamakta ve yine 1100. sayfa ile biten ikinci ciltten sonra 1101. sayfa ile üçüncü cilt başlamaktadır. Kitabın üç cildinde toplam 1676 sayfa bulunmaktadır.

Seyyid b. Beyyûmî, tahkikini, hadisler ve konularla ilgili iki ayrı fihrist ile tamamlamıştır. Üçüncü cildin sonundaki bu fihristler toplam 147 sayfadan oluşmaktadır. Hadisler fihristinde numaraları ile birlikte hadislerin baş tarafı ve sayfa

numaraları gösterilmiştir. Son sekiz sayfa, konular fihristine ayrılmıştır. Burada, muhakkikin mukaddimesinin alt başlıkları sayfa numaraları ile verilmiş ayrıca hadislerin harf başlıklarıyla bunların başlangıç sayfalarına işaret edilmiştir.¹⁸³

2.1. Tasnif Usulü

Bilindiği gibi tasnif usulleri genellikle, râvileri esas alan ale'r-ricâl ve konuları esas alan ale'l-ebvâb sistem olarak uygulanmıştır. Bu usullere daha sonra ilk kelimeyi esas alan alfabetik (ale'l-ahrûf) sistem de katılmıştır.¹⁸⁴ İbn Hamza *el-Beyân ve't-Ta'rîf*'te bu sistemlerden alfabetik tasnif usulünü uygulamıştır.

İbn Hamza eserini alfabetik olarak tasnif etmesine rağmen kendisinden önceki âlimlere uyarak eserine, “Ameller niyetlere göredir.” hadisiyle başladığını¹⁸⁵ beyan etmiştir.¹⁸⁶

İbn Hamza, alfabetik sistemi ilk iki harfte uygulamıştır. Bu sistemi uygularken Elif (ا) ve Be (ب) harflerinde titiz davranmıştır. Bu titizliğini de “el-Hemze mea'l-Elif”ten “el-Bâ mea'l-Yâ”ya kadar ilk iki harfteki alfabetik dizimi başlıklarla göstererek¹⁸⁷ ortaya koymuştur. Onun sırasıyla, “el-Hemze mea'l-Hemze”, “el-Hemze mea'l-Bâ”¹⁸⁸ ve “el-Hemze mea's-Sâd”, “el-Hemze mea'd-Dâd”¹⁸⁹ gibi başlıklar koyması da bunu kanıtlamaktadır.

Başlıklarda gösterilen titizlik hadislerde de aynen uygulanmıştır. Hemze (ا) ve Cim (ج) ile başlayan bir hadisten sonra Hemze (ا) ve Ha (ح) ile başlayan bir hadise,¹⁹⁰ Hemze (ا) ve Fe (ف) ile başlayan bir hadisten sonra Hemze (ا) ve Kaf (ق) ile başlayan bir hadise;¹⁹¹ Be (ب) ve Ha (ح) ile başlayan bir hadisten sonra Be (ب) ve Hı

¹⁸³ *el-Beyân*'ın kısa bir tanıtımı için bakınız. Ali Osman Koçkuzu, “el-Beyân ve't-Ta'rîf”, DİA, c.6 (İstanbul: TDV Yay., 1992), 30.

¹⁸⁴ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: İFAV Yay., 2015), 49-52.

¹⁸⁵ Muhaddislerin eserlerine niyet hadisiyle başlaması geleneğiyle ilgili bkz. Hamdi Çilingir, “Niyet hadisi üzerine mülâhazalar”, İLEM Yıllık 2, sy. 2 (İstanbul, 2007): 97.

¹⁸⁶ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1:11,31; a.mlf., a.g.e. (Hâşim), 1:35-36

¹⁸⁷ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1:33; 2: 729.

¹⁸⁸ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1:44,47.

¹⁸⁹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1:237, 242.

¹⁹⁰ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1:82- 83.

¹⁹¹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1:295,297.

(خ) ile başlayan bir hadise,¹⁹² Be (ب) ve Nun (ن) ile başlayan bir hadisten sonra Be (ب) ve Vav (و) ile başlayan bir hadise¹⁹³ yer verilmesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

İbn Hamza, Te (ت) harfi ve sonrasında “Te mea’l- Elif” gibi başlıklar kullanmamıştır. Bu da, onun ilk iki harfte uyguladığı alfabetik sistemi, Te (ت) harfinden itibaren Elif (ا) ve Be (ب) harflerindeki titizlikle uygulamadığı anlamına gelmektedir.

el-Beyân’daki alfabetik sistem, kısmen Te (ت) harfinden itibaren de ilk iki harfte uygulanmaya devam etmiş, kısmen de ilk harfle sınırlı kalmıştır. Hadislerin sıralanışı da bunu göstermektedir. Te (ت) ve Hemze (ا) ile başlayan bir hadisten sonra Te (ت) ve Be (ب) ile başlayan bir hadise,¹⁹⁴ Lam (ل) ve Mim (م) ile başlayan bir hadisten sonra Lam (ل) ve Nun (ن) ile başlayan bir hadise,¹⁹⁵ He (ه) ve Kef (ك) ile başlayan bir hadisten sonra He (ه) ve Lam (ل) ile başlayan bir hadise¹⁹⁶ yer verilmesi alfabetik sistemin ilk iki harfte uygulanmaya devam ettiğini gösteren örneklerdir. Ancak Te (ت) ve Dal (د) ile başlayan bir hadisten sonra Te (ت) ve Ha (ح) ile başlayan bir hadise,¹⁹⁷ Ze (ز) ve Ra (ر) ile başlayan bir hadisten sonra Ze (ز) ve Dal (د) ile başlayan bir hadise,¹⁹⁸ Lam (ل) ve Nun (ن) ile başlayan bir hadisten sonra Lam (ل) ve Mim (م) ile başlayan bir hadise¹⁹⁹ yer verilmesi alfabetik sistemin ilk harfle sınırlı kaldığını gösteren örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İbn Hamza alfabetik olarak tasnif ettiği eserinde, kendisinden önce Suyûtî’nin de *el-Câmiu’s-Sağîr* ve *el-Câmiu’l-Kebîr* adlı kitaplarında yaptığı²⁰⁰ gibi Lamelif (ل) harfine ayrı bir başlık açmış ve burada Lamelif (ل) harfiyle başlayan hadislere yer

¹⁹² İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid),2:718-719.

¹⁹³ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid),2:726-727.

¹⁹⁴ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid),2:739.

¹⁹⁵ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid),3: 1140.

¹⁹⁶ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid),3: 1379-1380.

¹⁹⁷ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid),2:740.

¹⁹⁸ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid),2: 871, 873.

¹⁹⁹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid),3: 1142-1143.

²⁰⁰ Suyûtî Celâleddîn, *el-Câmiu’s-Sağîr fî Ehâdisi’l-Beşîri’n-Nezîr* (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1425/2004), 2:576-588; a.mlf., *el-Câmiu’l-Kebîr (Cem’u’l-Cevâmî)*, thk. Muhtâr İbrahim el-Hâic v.dğr, (byy.: el Ezheru’ş-Şerîf, 1426/2005), 10:731-828, 11: 7-832, 12: 7-221.

vermiştir.²⁰¹ Yine o, Suyûtî'nin *el-Câmiu's-Sağîr*'de dört,²⁰² *el-Câmiu'l-Kebîr*'de üç hadis²⁰³ ile yer verdiği Zı (ظ) harfine, muhtemelen eserinin konusuyla ilgili hadis bulamadığı için, yer vermemiş Tı (ط) harfinden sonra Zı (ظ) harfini atlayarak Ayn (ع) harfine geçmiştir.²⁰⁴

Eserde Harf-i tarif (ا) ile başlayan hadislere harflerin sonunda ve “ el-Muhallâ bi-el ” başlığı altında yer verilmiştir.²⁰⁵ Ze (ز), Lam (ل) ve He (ه) harflerinin sonunda harf-i tarif (ا) ile başlayan hadis bulunmamaktadır.²⁰⁶

Eserde Elif (ا) harfinde lafzatullah (الله) ile başlayan hadislere ve Kef (ك) harfinde şemâil konulu hadislere özel birer bölüm ayrılmıştır. Lafzatullah ile başlayan hadislere “el-Hemzetü Ba'dehâ el-Celâletü” başlığı koyulmuştur, burada “Allah” ve “Allahümme” lafızlarıyla başlayan hadislere yer verilmiştir.²⁰⁷ Şemâil konulu hadislere de “Zikru'ş-Şemâili'ş-Şerîfe” başlığı koyulmuş, burada da “Kâne” ile başlayan ve Rasulullah'nın (a.s.) beşeri yönünün anlatıldığı bazı hadisler zikredilmiştir.²⁰⁸

2.2. Kaynak Kullanımı

2.2.1. Kaynakları

İbn Hamza'nın, Ebu'l-Bekâ el-Ukberî'nin eserini özetlediği ve ona bazı ilavelerde bulunarak *el-Beyân*'ı yazdığı iddia edilmiştir.

Bu iddia tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak Murâdî (ö.1206/1791) tarafından dile getirilmiştir.²⁰⁹ Onun bu düşüncesi Serkîs (ö.1350/1932)²¹⁰ Tûnekî (ö.1366/1947)²¹¹

²⁰¹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid),3: 1423- 1497.

²⁰² Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, 2:331.

²⁰³ Suyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 5: 555-556.

²⁰⁴ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid),2: 964-966.

²⁰⁵ Örnek olarak bkz. İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 2: 707,1020, 3: 1336,1372.

²⁰⁶ Bu durumu görmek için sırasıyla bkz. İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 2: 876-877, 3: 1189-1191, 1387-1389.

²⁰⁷ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1: 317-352.

²⁰⁸ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 3: 1109-1118.

²⁰⁹ Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, 1:23

²¹⁰ Serkîs, *Mu'cem*, 1:88.

²¹¹ Tûnekî, *Mu'cem*, 4:392-393.

Abdulhalîm Mahmûd²¹² ve Sa'diye Hâlid Mahmûd²¹³ tarafından da aynen tekrarlanmıştır.

Öncelikle Ramazan Ayvalli'nin da isabetle belirttiği gibi²¹⁴ İbn Hamza'nın sebebi'l-hadîs konusunda bir kitap telif ettiğini söylediği kişi, Ebu'l-Bekâ el-Ukberî değil Ebû Hafs el-Ukberî'dir. Üstelik İbn Hamza bu kitabı özetlemek bir yana bu konuda Suyûtî'nin yaklaşık yüz hadislik eserinden (*el-Luma*) başka bir kitaba ulaşamadığını açıklamıştır.²¹⁵ Dolayısıyla İbn Hamza'nın, Ebu'l-Bekâ el-Ukberî'nin ya da daha doğru bir ifadeyle Ebû Hafs el-Ukberî'nin kitabını özetlemesi söz konusu değildir.

Ali Osman Koçkuzu da 1992 yılında DÎA'ya yazdığı "el-Beyân ve't-Ta'rîf" maddesinde kitabın orijinal bir eser olmayıp Ebû Hafs Ömer b. İbrahim el-Ukberî ve Suyûtî gibi âlimlerin benzeri çalışmalarından derlenmek ve yeni bilgiler eklenmek suretiyle meydana getirildiğini öne sürmüştür.²¹⁶ Ancak Ebû Hafs el-Ukberî'nin kitabının günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir. Dolayısıyla günümüzde onun eserinden faydalanmaktan söz etmek mümkün değildir. Bu durumda geriye Suyûtî'nin *el-Luma fi Esbâbi'l-Hadîs* adlı eseri kalmaktadır.²¹⁷

el-Beyân'ın, *el-Luma*'dan derlendiğini iddia etmek ise mümkün görünmemektedir. Çünkü *el-Luma*, *el-Beyân*'a göre oldukça küçük hacimli bir eserdir. *el-Luma*'da madde başı yapılan hadisler, bu hadislerin vurûd sebebini açıklamada kullanılan rivayetler ve tekrarlarla birlikte 276 hadis bulunmaktadır.²¹⁸ Seyyid b. Beyyûmî'nin tahkikine göre *el-Beyân*'da tek başına madde başı yapılan hadislerin sayısı ise 1841 olup, bu sayı vurûd sebeplerini açıklamada kullanılan rivayetlerle birlikte çok daha fazla olmalıdır. Dolayısıyla *el-Beyân*'ın, *el-Luma*'dan derlenmediği açıkça ortaya çıkmış bulunmaktadır.

²¹² İbn Hamza, *el-Beyân* (Hâşim), 1:30 (Abdulhalîm Mahmûd'un Mukaddimesi).

²¹³ Sa'diye Hâlid Mahmûd, "Menhecû Kitâbi'l-Beyân ve't-Ta'rîf fi Esbâbi Vurûdi'l-Hadîsi'sh-Şerîf", 117.

²¹⁴ Ayvalli, "Hadislerin Vurûd Sebeplerine Dair Çalışmalar", 83.

²¹⁵ İbn Hamza, *el-Beyân* (Hâşim), 1:31; a.mlf., a.g.e. (Kâtib), 1:2.

²¹⁶ Koçkuzu, "el-Beyân ve't-Ta'rîf", 30.

²¹⁷ Ayvalli, "Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs", 362.

²¹⁸ Suyûtî, *el-Luma* (Dahtûh), 25 (Muhakkikin Mukaddimesi).

Diğer taraftan *el-Câmiu'l-Kebîr*'den yararlandığını açıkça ifade eden²¹⁹ İbn Hamza gördüğünü bildirmesine rağmen²²⁰ eserinde, *el-Luma*'nın kaynaklığına dair hiçbir şey söylememiştir. Ancak *el-Luma*'daki hadislerin çoğunun *el-Beyân*'da da yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte *el-Luma* konularına göre, *el-Beyân* ise alfabetik olarak tasnif edilmiştir. *el-Luma*'da hadisin vurûd sebebinin kaynağı her yerde açıkça verilmesine rağmen *el-Beyân*'da vurûd sebebinin kaynağı bazen açıklanmış bazen ise muğlak bırakılmıştır.

el-Luma ve *el-Beyân*'da hadis ve sebebinin aynı şekilde ele alındığı yerler olduğu gibi²²¹ hadisin aynı ama sebebinin bazen *el-Luma*²²² bazen de *el-Beyân*'da²²³ daha ayrıntılı işlendiği yerler de bulunmaktadır. Ayrıca hadisin; bazen *el-Luma*,²²⁴ bazen de *el-Beyân*'da²²⁵ ziyade bilgiler içerdiği durumlar da görülmektedir. Yine *el-Luma*'da olup *el-Beyân*'da yer almayan hadisler de vardır.²²⁶ Bütün bunlar da *el-Luma*'nın, *el-Beyân*'a kaynaklık etmediğini göstermektedir.

Ali Osman Koçkuzu'nun iddiası, Suyûtî'nin *el-Luma* dışındaki eserlerini de kapsayacak şekilde düşünülse bile buradan *el-Beyân*'ın, Suyûtî'nin eserlerinden derlendiği şeklinde bir sonuç çıkarılamaz. Çünkü Ali Osman Koçkuzu, Ebû Hafs el-Ukberî ve Suyûtî gibi âlimlerin benzeri çalışmalarından söz etse de herhangi bir eser adı vermemiştir. Bu da onun iddiasını belirsiz bir hale getirmektedir. Bundan dolayı da *el-Beyân*'ın, Suyûtî ya da başka bir âlimin eserlerinden derlenerek meydana getirildiğini söylemek doğru

²¹⁹ Konuyla ilgili bazı örnekler için bkz. İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 73,147,453,703,1159.

²²⁰ İbn Hamza, *el-Beyân* (Hâşim), 1:31; a.mlf., a.g.e. (Kâtib),1:2.

²²¹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 904. Krş. Suyûtî, *el-Luma* (Dahtûh), h.no: 2; İbn Hamza, a.g.e. , h.no:1579. Krş. Suyûtî, a.g.e. , h.no: 53.

²²² İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 645. Krş. Suyûtî, *el-Luma* (Dahtûh), h.no: 21; İbn Hamza, a.g.e. , h.no:968. Krş. Suyûtî, a.g.e. , h.no: 97.

²²³ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1. Krş. Suyûtî, *el-Luma* (Dahtûh), h.no: 1; İbn Hamza, a.g.e. , h.no:1840. Krş. Suyûtî, a.g.e. , h.no: 61.

²²⁴ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 370. Krş. Suyûtî, *el-Luma* (Dahtûh), h.no: 81.

²²⁵ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 472. Krş. Suyûtî, *el-Luma* (Dahtûh), h.no: 66; İbn Hamza, a.g.e. , h.no:1442. Krş. Suyûtî, a.g.e. , h.no: 24.

²²⁶ Suyûtî, *el-Luma* (Dahtûh), h.no: 12, 94, 95.

olmamalıdır. Burada *el-Beyân*'ın, sahasındaki en geniş çalışma olup²²⁷ henüz aşılamadığı da unutulmamalıdır.

el-Beyân ile ilgili bu iddiaların değerlendirilmesinden sonra *el-Beyân*'ın kaynakları konusuna geçebiliriz. İbn Hamza eserindeki 1841 hadisten 245'inin sebebini açıklama sadedinde “Kemâ fi'l-Câmiî'l-Kebîr” ve benzeri ifadelerle Suyûtî'nin *el-Câmiu'l-Kebîr* adlı kitabını kullandığını bildirmiştir.²²⁸ Dolayısıyla İbn Hamza'nın *el-Beyân*'ı yazarken yararlandığı ana kaynak *el-Câmiu'l-Kebîr*'dir, denilebilir.

el-Beyân'ın, *el-Câmiu'l-Kebîr* dışındaki kaynakları ise, müelliflerinin isimlerine göre alfabetik olarak şu eserlerden meydana gelmektedir.²²⁹

Abd b. Humeyd, *Müsned* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1020).

Abdullah b. Saîd es-Sicî, *el-İmâme* (bkz. *el-Beyân*, h.no:66).

Abdullah b. Saîd es-Sicî, *Kitâbu'l-İbâne* (bkz. *el-Beyân*, h.no:440).

Abdurrezzâk, *Musannef* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1232).

Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (bkz *el-Beyân*, h.no:864).

Ahmed b. Hanbel, *Zühd* (bkz. *el-Beyân*, h.no:3).

Âmirî, *Şerhu'ş-Şihâb* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1115).

Askerî, *el-Emsâl* (bkz *el-Beyân*, h.no: 1038).

Bâverdî, *Ma'rifetü's-Sahâbe* (bkz. *el-Beyân*, h.no: 12).

Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1620).

Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1309).

Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1641).

Bezzâr, *Müsned* (bkz. *el-Beyân* h.no:103).

²²⁷ Akyüz, “İbn Hamza”, 27.

²²⁸ Bu konuda birkaç örnek için bkz. İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 128, 840,1782.

²²⁹ Kaynak isminden sonra *el-Beyân*'ın Seyyid b. Beyyûmî tahkiki esas alınarak parantez içinde kaynağın geçtiği hadis numarası verilecektir.

Buhârî, *el-Edebü'l Müfred* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1604).

Buhârî, *Sahih* (bkz. *el-Beyân*, h.no:431).

Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1177).

Dârekutnî, *el-Efrâd* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1786).

Dârekutnî, *Sünen* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1612).

Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1445).

Ebu'l-Abbâs ez-Zûzenî, *Kitâbu Şecereti'l-Akl* (bkz. *el-Beyân* h.no:1786).

Ebû Ali el-Kâlî, *Emâlî* (bkz. *el-Beyân*, h.no:712).

Ebû Âsım, *Kitâbu'l-Et'ime* (bkz. *el-Beyân*, h.no:816).

Ebû Bekr b. el-Enbârî, *Kitâbu'l-Mesâhif* (bkz. *el-Beyân*, h.no:7).

Ebû Dâvud, *Sünen* (bkz. *el-Beyân*, h.no:695).

Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsned* (bkz. *el-Beyân*, h.no:834).

Ebû Muhammed el-İbrâhîmî, *Kitâbu's-Salât* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1127).

Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1146).

Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe* (bkz. *el-Beyân*, h.no:409).

Ebû Nuaym, *et-Tıbbu'n-Nebevî* (bkz. *el-Beyân* h.no:1217).

Ebu's-Şeyh, *Emâlî* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1812).

Ebu's-Şeyh, *et-Tevbîh* (bkz. *el-Beyân*, h.no:858).

Ebû Ya'lâ, *Müsned* (bkz. *el-Beyân* h.no:917).

Hâkim, *Müstedrek* (bkz. *el-Beyân*, h.no:259).

Hâkim, *Ulûmu'l-Hadîs* (bkz. *el-Beyân*, h.no:299).

Hasan b. Şâzân, *Meşyeha* (bkz. *el-Beyân* h.no:1393).

Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid* (bkz. *el-Beyân*, h.no:22).

İrâkî, *Emâli* (bkz. *el-Beyân*, h.no:93).

İbn Adıyy, *el-Kâmil* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1321).

İbn Asâkir, *Târîh* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1591).

İbn Ebî Şeybe, *Musannef* (bkz. *el-Beyân*, h.no:442).

İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye* (bkz. *el-Beyân* h.no:346).

İbn Hacer, *Tağlîku't-Ta'lîk* (bkz. *el-Beyân*, h.no:479).

İbn Hibbân, *ed-Duafâ* (bkz. *el-Beyân* h.no:16).

İbn Hibbân, *Sahîh* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1041).

İbn Hibbân, *es-Sikât* (bkz. *el-Beyân*, h.no:26).

İbn Huzeyme, *Sahîh* (bkz. *el-Beyân*, h.no:38).

İbn İshâk, *es-Sîret* (bkz. e *el-Beyân*, h.no:1229).

İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs* (bkz. *el-Beyân* h.no:1009).

İbn Mâce, *Sünen* (bkz. *el-Beyân*, h.no:10).

İbn Neccâr, *Târîh* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1752).

İbn Sa'd, *et-Tabakât* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1354).

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1158).

İbnü'l-Esîr, Mecdüdîn, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser* (bkz. *el-Beyân*, h.no:313).

İshâk b. Râhûye, *Müsned* (bkz. *el-Beyân*, h.no:246).

Kâdî İyâz, *eş-Şifâ* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1614).

Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1033).

Kuşeyrî, *Risâle* (bkz. *el-Beyân*, h.no:326).

Mâlik, *Muvatta* (bkz. *el-Beyân*, h.no:133).

Mehâmilî, *Emâli* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1205).

Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl* (bkz. *el-Beyân*, h.no:409).

Muhammed b. Hasan eř-Ŗeybânî, *el-Asl* (bkz. *el-Beyân*, h.no:299).

Muhammed b. Nasr, *Kitâbu's-Salât* (bkz. *el-Beyân*, h.no:66).

Münâvî, *Feydü'l-Kadîr (Ŗerhu Câmii's-Sağîr)* (bkz. *el-Beyân*, h.no:80).

Müslim, *Sahîh* (bkz. *el-Beyân*, h.no:639).

Nesâî, *Sünen* (bkz. *el-Beyân*, h.no:494).

Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1060).

Nevevî, *Erbeün* (bkz. *el-Beyân*, h.no:72).

Rûyânî, *Müsned* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1069).

Sehâvî, *el-Mekâsidu'l-Hasene* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1039).

Suyûtî, *el-Câmîu's-Sağîr* (bkz. *el-Beyân*, h.no:100).

Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1258).

Ŗâfîî, *Müsned* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1099).

Taberânî, *Kitâbu'd-Duâ* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1021).

Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1004).

Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (bkz. *el-Beyân*, h.no:315).

Tahâvî, *MüŖkilü'l-Âsâr* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1125).

Tahâvî, *Ŗerhu Meâni'l-Âsâr* (bkz. *el-Beyân*, h.no:312).

Temmâm, *el-Fevâid* (bkz. *el-Beyân*, h.no:327).

Tirmizî, *Sünen* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1163).

Tirmizî, *eř-Ŗemâil* (bkz. *el-Beyân*, h.no:624).

Ya'kûb b. Süfyân, *Târîh* (bkz. *el-Beyân*, h.no:1095).

Zehebî, *ed-Duafâ* (bkz. *el-Beyân*, h.no:9).

Ziyâ el-Makdisî, *el-Ehâdisu'l-Muhtâre* (bkz. *el-Beyân*, h.no:361).

Böylece *el-Beyân*'da, *el-Câmiu'l-Kebîr* ile birlikte 84 kaynağın kullanıldığı anlaşılmış olmaktadır.

2.2.2. Kaynaklardan Yararlanma Usulü

İbn Hamza, *el-Beyân*'ı yazarken çeşitli eserlerden yararlanmış olmakla birlikte kaynaklardan yararlanma usulü konusunda açık bir sistem oluşturmamıştır. Dolayısıyla onun kaynaklardan yararlanmada izlediği yollar, bu konuda, *el-Beyân*'daki farklı kullanımların incelenmesiyle belirlenecektir. Burada İbn Hamza'nın her bir hadisin ardından "Sebebu" adıyla bir başlık açarak hadisin vârid olma sebebini açıkladığı hatırlatılmalıdır. Çünkü bu durum, onun, kaynaklardan yararlanma usulü konusunda karşımıza çıkacaktır.

İbn Hamza hadisin metnini ve sebebini bazen aynı kaynaktan, bazen de farklı kaynaklardan almıştır. Hadisin metnini ve sebebini aynı kaynaktan aldığı yerlerde de iki farklı durum söz konusudur. Bunlardan ilkinde göre o, hadis metnini ve sebebini birinci el kaynaklardan almıştır. Mesela kitabındaki 1163 numaralı hadisi ve sebebini Tirmizî'den,²³⁰ 1181 numaralı hadisi ve sebebini Buhârî'den²³¹ almıştır.

İkinci duruma göre İbn Hamza, hadisin "Sebebu" kısmında kaynak olarak *el-Câmiu'l-Kebîr*'i gösterdiği yerlerde, aslında hadisin metnini de *el-Câmiu'l-Kebîr*'den almış olmaktadır. Örneğin *el-Beyân*'daki 135 numaralı hadisin metninde Abdurrezzâk, "Sebebu" kısmında *el-Câmiu'l-Kebîr* kaynak gösterilmiştir. Ancak Abdurrezzâk'ın *Musannef*'indeki "Kâle Ebû Vâil fî hadîsi Abdillâh" gibi ifadelerin *el-Beyân* ve *el-Câmiu'l-Kebîr*'de yer almaması fakat *el-Beyân* ve *el-Câmiu'l-Kebîr*'in aynı metinlere sahip olması buradaki tek kaynağın *el-Câmiu'l-Kebîr* olduğunu göstermektedir.²³² Yine *el-Beyân*'daki 550 numaralı hadisin metninde Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'i,

²³⁰ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1163. Krş. Tirmizî Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, Sünenü't-Tirmizî, thk. Hâlid Abdulgani Mahfûz (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008), "Ahkâm", 23.

²³¹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1181. Krş. Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. İzzuddîn Dallî v.dğr. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirun, 1436/2015), "Cihâd ve Siyer", 75.

²³² İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:135. Krş. Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Johannesburg/Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1970-1983), 2:199-200; Suyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 21: 408-409.

“Sebebuhu” kısmında *el-Câmiu'l-Kebîr* kaynak gösterilmiştir. Ancak Taberânî'nin metnindeki “ve't-tâûn” ifadesinin *el-Beyân* ve *el-Câmiu'l-Kebîr*'in metnlerinde yer almaması, buna karşılık *el-Beyân* ve *el-Câmiu'l-Kebîr*'in metnlerinin aynı olması aslında İbn Hamza'nın “Sebebuhu” kısmında *el-Câmiu'l-Kebîr*'i kaynak gösterdiği yerlerde metni de *el-Câmiu'l-Kebîr*'den aldığını ve buralarda tek kaynak olarak *el-Câmiu'l-Kebîr*'i kullandığını göstermektedir.²³³

İbn Hamza'nın kaynaklardan yararlanırken izlediği diğer bir yol da hadisin metnini ve sebebini farklı kaynaklardan almaktır. Mesela o, kitabındaki 1149 numaralı hadisin metnini Ebû Dâvud'dan, sebebini Tirmizî'den aldığını bildirmiştir.²³⁴

Hadis metnlerinde kaynak adını mutlaka veren İbn Hamza, hadislerin sebebini açıklarken ise kaynak adını bazen zikretmiş, bazen zikretmemiştir. Örneğin o, *el-Beyân*'daki 521 numaralı hadisin “Sebebuhu” kısmını Tirmizî'den aldığını açıklamasına²³⁵ rağmen *el-Beyân*'daki 887 numaralı hadisin “Sebebuhu” kısmında bir kaynak adı vermemiştir.²³⁶

İbn Hamza'nın, hadisin sebebini açıklarken “Sebebuhu anhu kâle” gibi ifadelerle kaynağı muğlak bıraktığı yerlerde²³⁷ iki farklı durum söz konusudur.

Birinci duruma göre İbn Hamza hadisin sebebini açıklarken, kaynak adı vermediği bazı yerlerde metnin kaynaklarını kullanmaktadır. Bu duruma örnek olarak İbn Hamza *el-Beyân*'ın 1033 numaralı hadisinde metnin kaynakları olarak Kudâî'nin *Müsnedü's-Şihâb* ve Askerî'nin *el-Emsâl* adlı eserlerini göstermiş, sebebi açıklarken bir kaynak adı

²³³ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:550. Krş. Taberânî Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l- Kebîr*, thk. Hamdî Abdulmecîd (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1404/1983), 5: 68; Suyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 20: 240.

²³⁴ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1149. Hadisin metnini krş. Ebû Dâvud es-Sicistânî Süleyman b. Eşas, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Halîl Me'mûn Şihâ (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1422/2001), “Sünnet”, 21; “Sebebuhu” kısmını krş. Tirmizî, “Ebvâbu Sıfati'l- Kıyame”, 8. Diğer bazı örnekler için bkz. İbn Hamza, a.g.e. , h.no: 20, 472, 794, 1031, 1445.

²³⁵ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:521. Hadisin “Sebebuhu” kısmını krş. Tirmizî, “İlim”,14. “Sebebuhu” kısmında kaynak adı zikredilen diğer bazı yerler için bkz. Diğer bazı örnekler için bkz. İbn Hamza, a.g.e., h.no: 21, 232, 873, 1054, 1750.

²³⁶ “Sebebuhu” kısmında kaynak adı zikredilmeyen diğer bazı örnekler için bkz. İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:68, 153, 412, 701, 1230, 1551.

²³⁷ Örnek olarak bkz. İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 316, 938, 1700.

vermemiştir. Ancak onun, hadisin sebebini açıklarken de Kudâî'nin *Müsnedü's-Şihâb* adlı eserini kullandığı görülmektedir.²³⁸

İkinci duruma göre İbn Hamza hadisin sebebini açıklarken, kaynak adı vermediği bazı yerlerde “Sebebuhu” kısmını, hadisin sebebiyle birlikte geçtiği muhtelif kaynaklardan yararlanarak kendisi oluşturmaktadır. Buna, *el-Beyân*'daki 385 numaralı hadis örnek verilebilir. İbn Hamza bu hadisin metnini İbn Sünnî'nin *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle* adlı eserinden almış,²³⁹ “Sebebuhu” kısmında kaynak adı vermemiştir. Burada; İbn Hamza, hadisin “Sebebuhu” kısmını, aynı şekilde hiçbir kaynakta bulunmadığı için, hadisin sebebiyle birlikte geçtiği çeşitli kaynaklardan yararlanarak kendisi oluşturmuş olmalıdır.²⁴⁰

Eserde, lafzen ve manen rivayet üsluplarının ikisinin de kullanıldığı görülmektedir. İbn Hamza, hadisi lafzen rivayet ettiği bazı yerlerde bunu açıkça bildirmiştir. Mesela o, 378 numaralı hadisi Tirmizî'den,²⁴¹ 727 numaralı hadisi Müslim'den,²⁴² 1149 numaralı hadisi Ebû Dâvud'dan²⁴³ lafzen aldığını açıklamıştır. Yine o, bazen eserine lafzen aldığı kaynağı ve aynı manada rivayet eden kaynağı birlikte zikreder. 281²⁴⁴ ve 289²⁴⁵ numaralı hadislerde bu durum açıkça görülmektedir. Eserde kaynaklardaki lafız

²³⁸ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1033. Hadisin metnini ve “Sebebuhu” kısmını krş. Kudâî Muhammed b. Selâme, *Müsnedü's-Şihâb*, thk. Hamdî Abdulmecîd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 1: 172-173 (h.no: 250).

²³⁹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 385. Krş. İbnü's-Sünnî Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, thk. Beşîr Muhammed Uyûn (Dimeşk: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1407/1987), 62 (h.no: 118).

²⁴⁰ Hadisin vurûd sebebiyle birlikte geçtiği yerler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (İstanbul: Çağrı Yay., 1413/1992), 5: 245, 247; Ebû Dâvud, “Vitir”, 26; Nesâî Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Muhammed Nasıruddîn el-Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1429/2008), “Sehv”, 60; Suyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 12: 706 , 22: 114.

²⁴¹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 378. Krş. Tirmizî, “Deavât”,74.

²⁴² İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 727. Krş. Müslim Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Ahmed Zehve Ahmed İnâye (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1431/2010), “İlim”, 2.

²⁴³ 239 İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1149. Krş. Ebû Dâvud, “Sünnet”, 21.

²⁴⁴ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:281. Lafzen rivayet için krş. Taberânî, *el-Mu'cemu'l- Kebîr*, 8: 89 ; aynı manadaki rivayet için krş. Müslim, “Nikâh”,25

²⁴⁵ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:289. Lafzen rivayet için krş. Nesâî, “Vesâyâ”,1; aynı manadaki rivayet için krş. Buhârî, “Rikâk”,12.

farklılıklarına işaret edilen bazı rivayetler de vardır. 235,²⁴⁶ 608²⁴⁷ ve 1039²⁴⁸ numaralı hadisler bunlardandır.

el-Beyân'da, hadisin metni ve sebebinin, bazen lafzen bazen de manen rivayet edildiği yerler bulunmaktadır. 451,²⁴⁹ 906²⁵⁰ ve 1313²⁵¹ numaralı hadisler metnin ve sebebin lafzen rivayet edildiği yerlere; 17,²⁵² 554²⁵³ ve 787²⁵⁴ numaralı hadisler metnin ve sebebin manen rivayet edildiği yerlere örnek verilebilir.

İbn Hamza eserindeki bir hadisin “Sebebu” kısmını kaynağından özetle aldığını bildirerek²⁵⁵ bu kısımda manen rivayete ağırlık verdiğini hissettirmiş gibidir. Eserde metni lafzen sebebi manen rivayet edilen hadislerin çokluğu da bunu göstermektedir. Dolayısıyla İbn Hamza'nın hadis metinlerinde gösterdiği titizliği “Sebebu” kısmında göstermediği ve *el-Beyân*'da metni lafzen, sebebi manen rivayet edilen hadislerin

²⁴⁶ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:235. İbn Hamza'nın işaret ettiği Buhârî lafzı için krş. Buhârî, “Büyü”, 100.

²⁴⁷ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:608. Nesâî'deki lafız için krş. Nesâî, “Sıyâm”, 70.

²⁴⁸ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1039. Müslim'deki lafız için krş. Müslim, “İmâret”, 134.

²⁴⁹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 451. Hadisin metni ve sebebini krş. Tirmizî, “Zühd”, 59.

²⁵⁰ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 906. Hadisin metnini krş. Müslim, “Birr ve Sıla”, 14; sebebini krş. Tirmizî, “Zühd”, 52.

²⁵¹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1313. Hadisin metni ve sebebini krş. Buhârî, “Et'ime”, 3.

²⁵² İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 17. Hadisin metnini krş. Nesâî, “Zekât”, 60; sebebini krş. Nesâî, “Zekât”, 60; Müslim, “Zekât”, 41.

²⁵³ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:554. Hadisin metnini krş. Ahmed, *Müsned*, 3: 126; Buhârî, “Cenâiz”,86; Müslim, “Cennet”, 70; Ebû Dâvud, “Sünnet”, 24; Nesâî, “Cenâiz”, 109-110; sebebini krş. Ebû Dâvud, “Sünnet”, 24.

²⁵⁴ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:787. Hadisin metni ve sebebini krş. Hâkim en-Nisâbüri Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002), 2: 604 (h.no: 4036).

²⁵⁵ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:877. Hadisin “Sebebu” kısmını krş. Müslim, “Cihâd ve Siyer”, 76.

diğerlerine göre daha çok bulunduğu söylenebilir. Bu duruma eserdeki 93,²⁵⁶ 139,²⁵⁷ 521,²⁵⁸ 639,²⁵⁹ 1390²⁶⁰ ve 1835²⁶¹ numaralı hadisler misal gösterilebilir

2.2.3. Tahric Usulü

İbn Hamza, hadislerin tahricinde sahâbî râvi ve kaynak adına işaretle yetinmiş,²⁶² hadisi, bir sahâbi ve bir kaynak²⁶³ ya da birden çok kaynaktan²⁶⁴ bazen de birden çok sahâbi ve birden çok kaynaktan²⁶⁵ tahric etmiştir. Ayrıca hadisin benzerinin başka bir sahâbîden de geldiğine işaret etmiştir. Örneğin o, Ebû Bekre'den rivayet ettiği bir hadisin benzerinin Vâbisa'dan,²⁶⁶ Hz. Âişe'den rivayet ettiği hadisin benzerinin İbn Mes'ûd ve Câbir'den de²⁶⁷ geldiğini belirtmiştir.

İbn Hamza, *el-Beyân*'daki hadisleri, mu'cemler, müsnedler ve Kütübü Sitte'den tahric ettiğini açıklamış²⁶⁸ ve tahricde çoğunlukla Mâlik, Şâfiî, Ahmed,²⁶⁹ Şeyhân (Buhârî ve Müslim),²⁷⁰ Ebû Dâvud, Tirmizî,²⁷¹ Nesâî,²⁷² İbn Mâce²⁷³ sıralamasını takip etmiştir.

²⁵⁶ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:93. Hadisin metni ve sebebini krş. Ebû Dâvud, "Libâs", 16.

²⁵⁷ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:139. Hadisin metni ve sebebini krş. Ziyâ el-Makdisî Muhammed b. Abdilvâhid, *el-Ehâdisü'l-Muhtâre*, thk. Abdilmelik b. Dehîş (Beyrut: Dar Khodr, 1421/2001), 1: 406-407 (h.no: 289).

²⁵⁸ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:521. Hadisin metni ve sebebini krş. Tirmizî, "İlim",14.

²⁵⁹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:639. Hadisin metni ve sebebini krş. Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe",229.

²⁶⁰ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:1390. Hadisin metni ve sebebini krş. Buhârî, "Meğâzî", 82.

²⁶¹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:1835. Hadisin metnini krş. Buhârî, "İlim", 11; sebebini krş. Buhârî, "Cihâd ve Siyer",164; Müslim, "Cihâd ve Siyer",7.

²⁶² İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 118, 726, 1541.

²⁶³ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 5, 8, 13.

²⁶⁴ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 6, 21, 104.

²⁶⁵ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 22, 30, 309.

²⁶⁶ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 622. İbn Hamza burada "ve nahvehu an Vâbisa" ifadesini kullanmıştır.

²⁶⁷ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1373. İbn Hamza burada da "ve nahvehu" ifadesini kullanmıştır.

²⁶⁸ İbn Hamza, *el-Beyân* (Hâşim), 1:35; a.mlf., a.g.e., (Seyyid), 1:11.

²⁶⁹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 179, 475, 904, 1662.

²⁷⁰ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 112, 126, 599, 610, 622, 625, 1248.

²⁷¹ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1148, 1149, 1155.

²⁷² İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1244.

²⁷³ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1202, 1301.

Abdurrezzâk, bazen Ahmed'den önce,²⁷⁴ bazen de sonra²⁷⁵ tahrir edildiği gibi; İbn Ebî Şeybe de aynı şekilde bazen Ahmed'den önce²⁷⁶ bazen de sonra²⁷⁷ tahrir edilmiştir. İstisnai olarak Ahmed'in, Şâfiî'den,²⁷⁸ Hâkim'in, Ahmed'den önce²⁷⁹ tahrir edildiği de olmuştur.

İbn Hamza, Buhârî ve Müslim'e özel bir önem vermiş, eserine yazdığı mukaddimede, Sahîhân'da bulunan bir hadisin durumun gerektirmesi dışında başkasından tahrir edilmeyeceğini söylemiştir.²⁸⁰ Buna uygun olarak da eserinde, Müslim'de geçen bir hadisi Nesâî'den²⁸¹ yine Müslim'de geçen diğer bir hadisi de Ebû Dâvud'dan²⁸² tahrir ettiği için Suyûtî'yi eleştirmiştir.

Eserde ikinci el kaynaklardan olan *el-Câmiu'l-Kebîr*'den de hadis tahrir edildiği ancak müellifin meşhur olması sebebi ile eserin müellifi olan Suyûtî'nin adının zikredilmediği görülmektedir. 245,²⁸³ 1262,²⁸⁴ ve 1837²⁸⁵ numaralı hadisler, bu durumun örnekleridir.

Eserdeki hadislerin tahririnde, belirli bir düzen takip edilmiş olmakla birlikte bu dizilişte ilk sırada olmak hadisin oradan alındığını göstermez. Nitekim eserde Buhârî (*el-Edebü'l-Müfred*), Müslim, Tirmizî sırasıyla tahrir edilen bir hadis, ikinci sırada yer

²⁷⁴ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1110.

²⁷⁵ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1773.

²⁷⁶ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1240.

²⁷⁷ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1758.

²⁷⁸ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1273.

²⁷⁹ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1108.

²⁸⁰ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1:11. İbn Hamza'nın da bu kurala uymadığı olmuştur. O, eserindeki 17 numaralı hadisi Müslim'de (Zekât, 41) bulunmasına rağmen Nesâî'den (Zekât, 60) tahrir etmiştir.

²⁸¹ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 17. Krş. Müslim, "Zekât", 41; Nesâî, "Zekât", 60; Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, 1:9 (h.no: 46); a.mlf., *el-Câmiu'l-Kebîr*, 1:65 (h.no: 96:24).

²⁸² İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no:76. Krş. Müslim, "Libâs ve Zînet", 113; Ebû Dâvud, "Tereccül", 14; Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, 1:23 (h.no: 275); a.mlf., *el-Câmiu'l-Kebîr*, 1:194 (h.no:755:171).

²⁸³ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 245. Krş. Suyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 1:652.

²⁸⁴ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1262. Krş. Suyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr*,22:791.

²⁸⁵ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1837. Krş. Suyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 13:240.

alan Müslim'den;²⁸⁶ Müslim, Ebû Dâvud ve Tirmizî sırasıyla tahrir edilen bir hadis de, yine ikinci sırada bulunan Ebû Dâvud'dan²⁸⁷ alınmıştır.

Eserde nadiren de olsa tahririn, hadisin metninde değil, sebebinde yapıldığı yerler de bulunmaktadır. Örneğin eserdeki 972 numaralı hadisin “Sebebuhu” kısmında müellif adı zikredilmeden *el-Câmiu'l-Kebîr*'den tahrir edildiği,²⁸⁸ 1055 numaralı hadisin “Sebebuhu” kısmında ise, Ziyâ el-Makdisî'nin *el-Ehâdisu'l-Muhtâre* adlı eserinden tahrir edildiği²⁸⁹ bilgileri yer almaktadır.

İbn Hamza, kaynaklardan hadisi tahriri esnasında “kâle Ravhun fî hadîsihi, kâle Katâde fezukire lenâ ennehu”, “sümme recea ilâ hadîsi Enes”, “ve kâle ba'duhum”²⁹⁰ gibi metinle doğrudan ilgili olmayan kısımlara yer vermemiş, fakat hadis ile ilgili ziyade bilgi içeren kaynakları ve bu kaynaklardaki ziyade bilgileri beyan etmiştir.²⁹¹ Ayrıca hadisin anlaşılmasına yetecek kadarıyla vurûd sebebinin açıkladıktan sonra konuyla ilgili tamamlayıcı bilginin kaynağına da işaret etmiştir.²⁹²

Eserde, hadisin daha önce geçen²⁹³ ve ileride gelecek olan²⁹⁴ şahitlerine işaret edildiği gibi bazen de hadisin sebebine yer verilmeyip, sebebin geçtiği²⁹⁵ ya da geçeceği²⁹⁶ hadise işaretle yetinilmiştir.

²⁸⁶ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 906. Krş. Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Edebü'l Müfred*, thk. Muhammed Abdulâtî (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 1424,2003), 107 (h.no: 297); Müslim, “Birr ve Sıla”, 14.

²⁸⁷ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 76. Krş. Müslim, “Libâs ve Zinet”, 113; Ebû Dâvud, “Tereccül”, 14.

²⁸⁸ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 972. Hadisin sebebiyle birlikte tahriri için krş. Suyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 21:11.

²⁸⁹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1055. Hadisin sebebiyle birlikte tahriri için krş. Ziyâ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-Muhtâre*, 1:159-160 (h.no: 69).

²⁹⁰ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 554.metni ilgilendirmeyen kısımları görmek için krş. Ahmed, *Müsned*, 3:126.

²⁹¹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 3, 12, 56.

²⁹² İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 58.

²⁹³ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 690, 696, 1058.

²⁹⁴ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 17, 63, 521.

²⁹⁵ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 113,702, 1023.

²⁹⁶ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 226, 644, 896.

2.3. Hadis Değerlendirmeleri

Eserde hadislerle ilgili değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Bu değerlendirmeler bazen müellif tarafından yapıldığı gibi bazen de önceki âlimlerin görüşleri olarak nakledilmektedir.

Eserde; ricâluhu ricâlu's-Sahîh,²⁹⁷ ricâluhu sikât,²⁹⁸ isnâduhu sahih,²⁹⁹ seneduhu daîf,³⁰⁰ isnâduhu daîf³⁰¹ ve benzeri ifadelerle bazen kaynak belirtilmeden İbn Hamza'nın, bazen de bazı âlimlerin görüşü olarak isnâd değerlendirmesi yapılmaktadır. Zaman zaman hadisin tahrircinden sonra bazı râvilerle ilgili olarak, Kevser b. Hakîm metrûktur,³⁰² Seleme b. Ali kavî değildir,³⁰³ Bekr b. Bişr mechûldur,³⁰⁴ Muâviye b. Yahya'nın hadisleri münkerdir³⁰⁵ gibi ifadelerle cerh, ta'dil bilgisi verildiği de olmaktadır.

İbn Hamza hadisin Sahîhân'dan birinde geçmesini tashih için yeterli bulduğu gibi bundan gafil kalınarak yapılan değerlendirmeleri de tenkit etmiştir.³⁰⁶ Yine eserde, sahîh,³⁰⁷ hasen,³⁰⁸ hasen sahîh,³⁰⁹ hasen garîb³¹⁰ gibi ifadelerle hadisin sıhhati hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca mütevâtir hadislere de işaret edilmiştir. Şöyle ki İbn Hamza bazen hadisin birçok kaynakta birçok sahâbîden tahrir edildiğini belirttikten sonra mütevâtir olduğunu söylemiş³¹¹ bazen de bu hükmü Suyûti'den nakletmiştir. Eserdeki

²⁹⁷ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no:14.

²⁹⁸ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 907.

²⁹⁹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:106, 319.

³⁰⁰ İbn Hamza *el-Beyân* Seyyid), h.no: 1808.

³⁰¹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 3.

³⁰² İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 318.

³⁰³ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 94.

³⁰⁴ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 519.

³⁰⁵ İbn Hamza, *el-Beyân* Seyyid), h.no: 317.

³⁰⁶ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 17. Krş. Müslim, "Zekât", 41,95; Suyûti, *el-Câmiu's-Sağîr*, 1:9 (h.no: 46,47); Münâvî Abdurraûf, *Feydü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiu's-Sağîr* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1391/1972), 1:74-75 (h.no: 46,47).

³⁰⁷ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 2,93.

³⁰⁸ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 905.

³⁰⁹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 72.

³¹⁰ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 300.

³¹¹ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 968, 1584.

320,³¹² 1328³¹³ ve 1598³¹⁴ numaralı hadislerle verilen mütevâtir hükmü Suyûtî'den rivayet edilmiştir.

İbn Hamza, eserine aldığı bazı hadislerin tenkide maruz kaldığını bildirmekle beraber³¹⁵ genel olarak çeşitli yollarla hadisi takviye etmeye çalışmaktadır. Onun, hadisteki zayıflığa değindikten sonra hadisin şahitleriyle hasen mertebesine çıktığını vurgulaması,³¹⁶ bazı âlimlerce zayıf hükmü verilen³¹⁷ veya bazı râvileri sebebiyle tenkit edilen hadisin³¹⁸ şâhidiyle takviye edildiğini beyan etmesi ve senedinin zayıf olduğunu belirttikten sonra birçok tarikten vârid olmasının hadisi takviye ettiğini söylemesi³¹⁹ bu çabanın bir sonucu olarak görülebilir.

İbn Hamza'nın, bazı âlimlerin zayıf, bazılarının mevzu hükmü verdiği bir hadis ile ilgili olarak birden çok senedle vârid olmasına bakarak zayıf hükmünü tercih etmesi³²⁰ ya da aynı konumdaki diğer bir hadis ile ilgili olarak bazı âlimlerin düşüncelerini tartıştıktan sonra onların görüşlerini reddederken manasının Kur'an'da da vârid olduğunu söylemesi;³²¹ İbn Ebi'd-Dünya ve İbn Asâkir gibi tenkide maruz kalabileceğini düşündüğü müelliflerden ismi meçhul bir sahâbî kanalıyla tahrir ettiği bir hadisin, manasının *Sahîh-i Buhârî*'de geçtiğini belirtmesi de,³²² onun hadisi takviye etme gayretinin bir neticesidir, denilebilir.

Az olmakla birlikte eserde, sahâbî râvi ile ilgili bazı açıklamalar yapıldığı da görülmektedir. Ömer b. Ebî Seleme'den rivayet edilen bir hadiste, onun

³¹² İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 320. Krş. Suyûtî Celaleddîn, *Katfu'l-Ezhâri'l-Mütenâsire fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtire*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1985), 129 (h.no: 47); a.mlf. , *el-Câmiu's-Sağîr*, 1:82 (h.no: 1309); Münâvî, *Feydü'l-Kadîr*, 2:53 (h.no: 1309).

³¹³ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1328. Krş. Suyûtî, *Katfu'l-Ezhâr*, 229 (h.no: 85); Münâvî, *Feydü'l-Kadîr*, 5:30 (h.no: 6346).

³¹⁴ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1598. Krş. Suyûtî, *Katfu'l-Ezhâr*, 182 (h.no: 67); Münâvî, *Feydü'l-Kadîr*, 6:239 (h.no: 9090).

³¹⁵ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 48.

³¹⁶ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 303, 318.

³¹⁷ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 222.

³¹⁸ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1242, 1615.

³¹⁹ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1369.

³²⁰ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1152.

³²¹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 16.

³²² İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 43. Krş. Buhârî , "Edeb"76.

Peygamberimizin (a.s.) eşi Ümmü Seleme'nin oğlu olduğu,³²³ Hâbis b. Sa'd et-Tâi'den rivayet edilen bir hadiste onun Nebi'ye yetiştiği,³²⁴ Ensâr'dan ismi bilinmeyen bir sahâbîden yapılan rivayetin ardından hepsinin adil kabul edilmeleri sebebiyle, sahâbî râvinin meçhul kalmasının hadise zarar vermeyeceği³²⁵ beyan edilmiştir.

İbn Hamza, Abde b. Hazn'da olduğu gibi, sahâbî olup olmadığı ihtilafli olan râvilere işaret etmiş,³²⁶ hadiste ismi müphem bırakılan râvilerin adlarını açıklamıştır. Mesela o, Ebu'l-Ahves'in babasından rivayet ettiği bir hadisin ardından, Ebu'l-Ahves'in adının Avf, babasının adının da Mâlik b. Sa'lebe ya da Mâlik b. Avf olduğunu açıklamıştır ki Avf'in babası olan Mâlik aynı zamanda hadisin sahâbî râvisi olmaktadır.³²⁷

İbn Hamza nadiren de olsa râvi isimlerinde hata etmiştir. Mesela o, Büsr b. Saîd ismini eserine hatalı olarak Bişr b. Saîd şeklinde almıştır. Müellifin râvi ismi ile ilgili hatasını *el-Beyân*'ı tahkik edenler de aynen devam ettirmişlerdir.³²⁸

İbn Hamza eserindeki bazı hadislerle ilgili değerlendirmelerde bulunduğu halde eserin muhakkiklerinden Seyyid b. Beyyûmî, eserdeki her bir hadisi; dipnotlarda tek tek, sahîh, zayıf, isnâdı sahîh, isnâdı zayıf, zayıf cidden ve benzeri ifadelerle değerlendirmiştir. Ayrıca eseri genel bir değerlendirmeye de tabi tutmuştur. Buna göre o, eserdeki hadisleri; metni ve sebebi sahîh, metni sahîh sebebi sahîh olmayan, metni ve sebebi sahîh olmayan olmak üzere üç grup olarak sınıflandırmıştır.³²⁹

2.4. Hadis Açıklamaları

İbn Hamza'nın; eserinde vurûd sebeplerini izah etmek suretiyle, hadislerin doğru anlaşılmasına katkı sağlamak istediğini, söylemek mümkündür. O, bu hedefine yönelik olarak okunuşunda hata yapılabileceğini düşündüğü kelimelerdeki harflerin

³²³ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1313.

³²⁴ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 578.

³²⁵ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 590.

³²⁶ İbn Hamza, *el-Beyân* Seyyid), h.no: 897.

³²⁷ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 93. Krş. Mübârekfûri Ebû'l-A'lâ Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmiî't-Tirmizî*, thk. Râid b. Sabrî b. Ebî Alfe (Amman: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, ts.), 2:1662-1663 (h.no: 2006).

³²⁸ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1:134 (h.no: 115), a.mlf., a.g.e. (Hâşim),1:134 (h.no: 114) , a.mlf., a.g.e. (Kâtib),1:54. Krş. ; Müslim, "Zekât", 112; Ebû Dâvud, , "Zekât", 28; Nesâî, "Zekât", 94.

³²⁹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1:24 (Muhakkikin Mukaddimesi).

harekelerini, noktalı noktasız oluşlarını ve benzeri özelliklerini yazarak kelimenin doğru okunuşunun nasıl olması gerektiğini göstermiş,³³⁰ az kullanılan kelimelerin manasını açıklamış,³³¹ bazen de hadiste mecazi bir anlatım kullanıldığına dikkat çekmiştir.³³²

İbn Hamza'nın, hadislerin vurûdundaki hikmet ile ilgili kaynaklarda bulunduğu bilgiyi okuyucuyla paylaştığı görülmektedir. Mesela o, izin istemenin üç defa olduğunu bildiren bir hadisteki³³³ “üç defa”nın hikmetini, İbn Ebî Şeybe'nin Hz. Ali'den naklettiği bir rivayet ile açıklamıştır. Buna göre birincisi, izin isteme ve haber verme; ikincisi, danışma; üçüncüsü, kabul edilip edilmemeye karar verme amaçlıdır.³³⁴

İbn Hamza bazen de bazı âlimlerin ilgili hadisten çıkardığı fikhî istidlallere değinmiştir. Örneğin, “Babanın yerine hac ve umre yap.” hadisini³³⁵ naklettikten sonra Beyhakî'nin bu hadisi, umrenin vacip oluşuna delil gösterdiğini söylemiştir.³³⁶ Nesâî'nin bu hadisi, “Vucûbu'l-Umre” bâb başlığıyla tahrir etmesi,³³⁷ Beyhakî'den önce de bu görüşte olan bazı hadisçilerin varlığına işaret etmektedir.

İbn Hamza'nın hadislerin doğru anlaşılmasına yaptığı en belirgin katkı, hadislerin vârid olma sebeplerini açıklarken ortaya çıkmaktadır. İbn Hamza, bunu, çoğu zaman hadisin ardından açtığı “Sebebuhu” başlığıyla³³⁸ bazen de “Sebebuhu ve Tetimmetuhu” başlığıyla yapmaktadır. “Sebebuhu” başlığı altında genel olarak hadisin vârid olma sebebi üzerinde durulduğu halde “Sebebuhu ve Tetimmetuhu” başlığı altında ise bazen

³³⁰ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 84, 109, 313, 1325.

³³¹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 313, 1325.

³³² İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 64.

³³³ Bkz. Buhârî, “İsti'zan”,13.

³³⁴ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 112. Krş. İbn Ebî Şeybe Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, *el-Musannef*, thk. Hamed b. Abdullah el-Cemaa ve Muhammed b. İbrahim el-Lahyerân (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1425/2004), 8: 488.

³³⁵ Bkz. Ebû Dâvud, “Menâsik”,25; Tirmizî, “Hac”,87; İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muammed Fuâd Abdalbâkî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1426/2005), “Menâsik”, 10.

³³⁶ İbn Hamza *el-Beyân* (Seyyid), h.no:945. Krş. Beyhakî Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 4:570-574.

³³⁷ Bkz. Nesâî, “Menâsiku'l-Hac”,2.

³³⁸ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 56, 784, 878, 1562.

hadisin vârid olma sebebi ve tamamlayıcı bilgi birlikte verilmekte³³⁹ bazen de hadisin vârid olma sebebi verilip, tamamlayıcı bilginin kaynağına işaretle yetinilmektedir.³⁴⁰

İbn Hamza eserinde, hadislerin nübüvvet asrından sonraki rivayet sebeplerine de yer ayırmıştır. Mesela “Dünyada insanlara azap edenlere Allah da kıyamet gününde azap eder.” hadisinin rivayet sebebi olarak anlatılan olay şudur: Hişâm b. Hakîm, Şam’da güneşte ayakta dikilmiş ve başlarından da yağ dökülmüş insanlara rastlayınca “Bunların hali nedir?” diye sormuş ve kendisine, “Bunlar haraç (vergi) yüzünden cezalandırılıyorlar.” cevabı verilmiştir. Bunun üzerine Hişâm, zikredilen hadisi rivayet etmiştir.³⁴¹

Eserde bir hadisle ilgili birden çok sebep zikredilen yerler de bulunmaktadır. Ancak sebeplerin birbirine çok yakın olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin, “Allah’tan korkun ve çocuklarımızın arasında adaleti gözetin.” hadisi hakkında birbirine benzer iki sebepten bahsedilmiştir. Bunlardan birincisine göre, Numan b. Beşîr’in babası, onu Rasulullah’a (a.s.) götürmüş ve “Ben bu oğluma bir köle hibe ettim.” demiştir. Bunun üzerine Rasulullah (a.s.), “Her çocuğuna aynısını bağışladın mı?” diye sormuş; soruya hayır cevabını alınca da, “Bağışından vazgeç!” buyurmuştur. İkinci sebebe göre, Numan b. Beşîr’in babası, ona bir bağışta bulununca annesi Amra bint Revâha, “Rasulullah’ı şahit tutmadığın sürece buna razı olmam!” demiştir. Bunun üzerine Numan b. Beşîr’in babası Rasulullah’a giderek konuyu ona anlatmıştır. Rasulullah da “Diğer çocuklarına da aynı bağışta bulundun mu?” diye sorup, hayır cevabını alınca zikri geçen hadisi söylemiştir.³⁴²

Eserde bir hadis için birden çok sebep zikredilen bazı yerlerde, hadisin nübüvvet asrındaki vurûd sebebi ile nübüvvet asrından sonraki rivayet sebebi birlikte yer almaktadır. Buna, “Fâtıma benden bir parçadır. Kim onu kızdırırsa beni kızdırmış olur.”

³³⁹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1186. Krş. Ebû Dâvud, “Tıb”,18; İbn Hamza, a.g.e., h.no: 1196. Krş. Tirmizî, “Deavât”,45.

³⁴⁰ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no:1188. Krş. İbn Mâce, “Tıb”,32.

³⁴¹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 505. Krş. Müslim, “Birr ve Sıla”, 117. Diğer bazı örnekler için bkz. İbn Hamza, a.g.e., h.no: 63, 124, 152.

³⁴² İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 37. Hadisin metnini krş. Buhârî, “Hibe”,13; Müslim, “Hibât”,13. Hadisin birinci sebebini krş. Buhârî, “Hibe”, 12; Müslim, “Hibât”, 9. Hadisin ikinci sebebini krş. Buhârî, “Hibe”,13; Müslim, “Hibât”, 13-14. Diğer bazı örnekler için bkz. İbn Hamza, a.g.e., h.no: 2, 7, 17.

hadisi,³⁴³ örnek verilebilir. Hadisin nübüvvet asrındaki vurûd sebebi; Hz. Ali'nin, Ebû Cehil'in kızına talip olması ve Hz. Fâtıma'nın da bu durumu Hz. Peygamber'e şikayet etmesidir. Bunun üzerine Hz. Peygamber zikri geçen hadisi söylemiştir.³⁴⁴ Hadisin nübüvvet asrından sonraki rivayet sebebi ise şöyledir: Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra Medine'ye dönen Ehlibeyt, Müslümanlar tarafından karşılanmıştır. Onları karşılayanlar arasında bulunan Misver b. Mahreme, Ehlibeyte başsağlığı dileyip, onları teselli etmek amacıyla bu hadisi rivayet etmiştir.³⁴⁵

Konuyla ilgili diğer bir örnek de izin istemenin üç defa olduğunu bildiren hadis ile ilgilidir. Buna göre Ebû Mûsa el-Eşarî, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde ondan, yanına girmek için üç defa izin istemiş ancak kendisine izin verilmeyince geri dönmüştür. Bunun üzerine Hz. Ömer ona niçin geri döndüğünü sormuştur. Ebû Mûsa da ona, izin istemenin üç defa olduğuna dair hadisi söylemiştir. Ancak bununla yetinmeyen Hz. Ömer, kendisinden konuyla ilgili delil istemiştir. Bunun üzerine Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Mûsa ile birlikte Hz. Ömer'in yanına giderek zikredilen hadisi rivayet etmiştir.³⁴⁶ Bu, hadisin nübüvvet asrından sonraki rivayet sebebidir. Hadisin nübüvvet asrındaki vurûd sebebi ise şöyledir: Hz. Peygamber, Sa'd b. Ubâde'nin kapısına gitmiş ve ona selam vermiştir. Ancak Sa'd, Rasulullah'ın daha çok selam vermesi için, selamı ona duyurmadan sessizce almıştır. Rasulullah da üç defadan fazla selam vermediği ve izin verilirse içeri girdiği, aksi halde oradan ayrıldığı için geri dönmüştür. Bunun üzerine Sa'd hızlıca Hz. Peygamber'e yetişerek onu, evine davet etmiştir. Ebû Ca'fer (Tahâvî) "Bu hadiste Rasulullah'ın, insanlara üç defadan fazla selam verilmeyeceğini öğretmesi vardır." demiştir.³⁴⁷ Görüldüğü gibi hadisin nübüvvet asrındaki vurûd sebebi, fiili bir sünnetten alınmıştır.

³⁴³ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 724. Hadisi krş. Buhârî, "Fedâilu Ashâbi'n-Nebi", 12,29.

³⁴⁴ Hadisin nübüvvet asrındaki vurûd sebebi için krş. Buhârî, "Fedâilu Ashâbi'n-Nebi",16; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe",96.

³⁴⁵ Hadisin nübüvvet asrından sonraki rivayet sebebi için krş. Buhârî, "Fardu'l-Humus", 5; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 95.

³⁴⁶ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 112. Hadisi ve nübüvvet asrından sonraki rivayet sebebini krş. Buhârî, "İsti'zan",13; Müslim, "Âdâb", 33.

³⁴⁷ Hadisin nübüvvet asrındaki vurûd sebebi için krş. Tahâvî Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 4: 242-243 (h.no:1577).

Eserde, hadisin nübüvvet asrındaki sebebi ile nübüvvet asrından sonraki sebebinin birlikte zikredildiği bazı yerlerde rivayetlerin karıştırıldığı ve özellikle de nübüvvet asrından sonraki rivayet sebebinin hadis ile ilişkisinin yetersiz olduğu görülmektedir. Örneğin “Affet! Eğer ceza vermek istersen hata oranında cezalandır ve yüze vurmaktan sakın!” hadisiyle ilgili olarak böyle bir durum söz konusudur. Buna göre hadisin sahâbî râvisi Cez’, “Ey Allah’ın Rasulü! Ailem bana isyan ediyor. Onları nasıl cezalandırırım?” diye sorunca Rasulullah zikri geçen hadisi söylemiştir. Hadisin nübüvvet asrından sonraki rivayet sebebi ise şöyledir: Cez’’in amcası Uyeyne, Hz. Ömer’in yanına girmiş ve “Ey Ömer! Bize bolca bağışta bulunmuyorsun. Aramızda adaletle de hükmetmiyorsun.” demiştir. Buna kızan Hz. Ömer, Uyeyne’nin üzerine yürümeye kalkınca Cez’, “Ey müminlerin emiri! Allah, Peygamberine ‘Affa sarıl, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir’ (A’râf, 199) buyurdu.” demiş sonra da bu haberi zikretmiştir.³⁴⁸ Ancak *el-Beyân*’da geçen “sonra da bu haberi zikretmiştir” cümlesi kaynaklarımızda bulunamamıştır. Dolayısıyla hadisin nübüvvet asrından sonraki sebebi, hadis ile uyumsuzdur, denilebilir.

Burada şunu da ekleyelim ki *el-Beyân*’ın muhakkiklerinden Seyyid b. Beyyûmî; İbn Hamza’nın, hadislerin söylenme sebeplerini açıklarken kullandığı yöntemleri tespit etmeye çalışmıştır. Bunların arasında, hadislerin nübüvvet asrındaki vurûd sebebi, nübüvvet asrından sonraki rivayet sebebi gibi yöntemlerin yanı sıra eserde çok az kullanılan iki değişik yöntem daha tespit etmiştir. Bunlardan ilkinde göre İbn Hamza, bir hadisi iki parçaya bölmüş ve böldüğü hadisin ilk kısmını, son kısmına sebep yapmıştır.³⁴⁹

Bu yönteme, İbn Hamza’nın Tahâvî’den tahrir ettiği bir hadis örnek gösterilebilir. Buna göre Peygamberimiz (a.s.), “Allah katında güçlü mümin, zayıf müminden daha hayırlı ve daha sevimlidir. Bununla birlikte her birinde hayır vardır. Sana fayda veren hususta gayretli ol, acze düşme. Gücünü aşan bir şey olursa, Allah’ın takdiri böyleymiş; o,

³⁴⁸ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 298. Hadisin metni ve nübüvvet asrındaki vurûd sebebi için krş. Taberânî, *el-Mu’cemu’l- Kebîr*, 2:269; İbnü’l-Esîr, İzzuddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Usdu’l-Ğâbe fi Ma’rifeti’s-Sahâbe* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 183 (rakam: 740). Hadisin nübüvvet asrından sonraki rivayet sebebi için krş. Buhârî, “Tefsîr”, 7/5; İbnü’l-Esîr, *Usdu’l-Ğâbe*, 262-263 (rakam: 1118). Ayrıca hadisin sahâbî râvisi İbn Hamza’nın verdiği gibi Cez’ b. Kays değil, Cez’’dir. Nübüvvet asrından sonraki rivayet sebebinde ise sahâbî râvi İbn Hamza’nın verdiği gibi Cez’ değil, Hürr b. Kays’tır.

³⁴⁹İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1:20-21 (Muhakkikin Mukaddimesi).

dilediğini yapar, de. Keşke sözünü söylemekten sakın! Çünkü o (söz), şeytanın işini kolaylaştırır.” buyurmuştur. İbn Hamza bu hadisi ikiye bölmüş ve hadisin “Sana fayda veren hususta gayretli ol...” kısmını metin, “Allah katında güçlü mümin...” kısmını da vurûd sebebi olarak eserine almıştır.³⁵⁰ Ancak bu yöntem her hadisin bir başı ve sonu vardır denilerek eleştirilmiştir.³⁵¹ Kanaatimize göre bir hadisi ikiye bölmek doğru olmamakla birlikte şimdiye kadar yazılan hadis kitaplarında, hadislerin takti vb. yöntemlerle bölüdüğü de bir vakıadır.

Muhakkik Seyyid b. Beyyûmî'nin tespit ettiği ikinci yönteme göre İbn Hamza, Nebi'nin hitabı esnasında birinin ya da bir topluluğun orada bulunmasını hadisin söylenmesi için bir sebep saymıştır.³⁵² Bu yönteme, “Gıybet, kardeşini, onun hoşlanmayacağı şekilde anmandır.” hadisi örnek verilebilir. İbn Hamza bu hadisi, madde başlığında verdikten sonra vurûd sebebini şöyle açıklamıştır: Nebi (a.s), ashâbına “Gıybet nedir biliyor musunuz?” diye sorunca ashâbı, “Allah ve Rasulü daha iyi bilir!” demişlerdir. Bunun üzerine Rasulullah (a.s.) zikri geçen hadisi söylemiştir.³⁵³ Görüldüğü gibi İbn Hamza; Nebi'nin, ashâbıyla yaptığı bir konuşmayı, hadisin vurûd sebebi yapmıştır. Ancak bu yöntem de, Nebi; her bir hadisinde, ümmetinden biriyle konuşmaktadır, şeklinde ifade edilen bir eleştiriye maruz kalmıştır.³⁵⁴

³⁵⁰ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 70. Krş. Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 1:236-237 (h.no: 259-260). Diğer bir örnek için bkz. İbn Hamza, a.g.e., h.no:36. Krş. Hâkim, *Müstedrek*, 4:620 (h.no: 8718).

³⁵¹ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1:22 (Muhakkikin Mukaddimesi).

³⁵² İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1:22 (Muhakkikin Mukaddimesi).

³⁵³ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), h.no: 1244. Krş. Müslim, “Birr ve Sıla”, 70. Diğer bir örnek için bkz. İbn Hamza, a.g.e., h.no:356. Krş. Taberânî Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Târik b. İvedillah b. Muhammed ve Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1416/1995), 5:154 (h.no: 4925), 8:268 (h.no: 8599).

³⁵⁴ İbn Hamza, *el-Beyân* (Seyyid), 1:22 (Muhakkikin Mukaddimesi).

SONUÇ

Allah, Müslümanlara, Rasulüne (a.s.) itaat etmeyi ve onu örnek almayı emretmiştir. Hz. Peygamber de hadislerinin gelecek nesillere ulaştırılmasını istemiştir. Bundan dolayı da Müslüman âlimler, Sünnet'e hizmet etmek maksadıyla birçok hadis kitabı yazmışlardır. Bu amaçla eser veren âlimlerden biri de İbrahim b. Muhammed'dir. O, babasına değil, altıncı kuşaktan atası olan Hamza'ya nispetle İbn Hamza adını almış ve bu isimle de meşhur olmuştur.

İbn Hamza'nın *el-Beyân* dışında, *Hâşiye alâ Şerhi'l-Elfiyye* adlı yarım kalmış bir çalışması ile *Sebet* adlı bir eseri daha vardır. *Sebet*'in günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmemekle birlikte onun varlığı, *el-Beyân*'ı okumamız esnasında tarafımızdan tespit edilmiştir. İbn Hamza ve eseri *el-Beyân* hakkında bilgi veren müellifler ile *el-Beyân*'ı tahkik eden muhakkiklerden hiçbirinin, *Sebet* adlı bu eserden bahsetmemesi, çeşitli alanlarda yapılacak yeni çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

İbn Hamza'yı meşhur eden ise *el-Beyân* adlı eseridir. *el-Beyân*, hadis ilimlerinden sebabü'l-hadîs alanında yazılmıştır. Bu alanda yazılmış ilk eser Ebû Ya'lâ b. el-Ferrâ'nın (380-458) hocası, Ebû Hafs el-Ukberî adıyla tanınan Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bezzâz'a (320-417) aittir. Ancak bu eserin günümüze ulaştığına dair bir bilgimiz yoktur. Konuyla ilgili günümüze ulaşan ilk eser ise Suyûtî'nin (ö. 911/1505) 98 hadis ihtiva eden *el-Luma* adlı küçük kitabıdır.

İbn Hamza sebabü'l-hadîs alanındaki boşluğu görerek *el-Beyân* adlı eserini yazmıştır. Eserini yazarken kullandığı kelime ve kavramları da özenle seçmiştir. O, hadislerin sebeplerini açıklarken vurûd ve rivayet sebebini kapsayacak şekilde "Sebebuhu" başlığını kullanmayı tercih etmiştir. Ancak konunun önemini anlatırken de incelikle esbâbu vurûdî'l-hadîsi, esbâbu'n-nüzûle benzetmiş ve burada hadisin Hz. Peygamber'den (a.s.) vârid olma sebebini ön plana çıkararak hadisin sahâbeden gelen rivayet edilme sebebini dışarıda bırakmıştır.

İbn Hamza, *el-Beyân*'da çoğunlukla hadislerin vurûd sebeplerini, vurûd sebebinin bulunmadığı bazı durumlarda da sahâbeden gelen rivayet sebeplerini ele alarak hadislerin doğru anlaşılmasına katkı sağlamak istemiştir. Onun, kitabına yazdığı mukaddimede belirttiği gibi, eserine, *el-Beyân ve't-Ta'rîf fi Esbâbi'l-Hadîsi's-Şerîf* adını vermesi de eserinde yaptıklarıyla örtüşmektedir. Ancak eserin tüm neşirlerinde, bu

isme “vurûd” kelimesinin eklenmesi ve eserin isminin *el-Beyân ve't-Ta'rîf fi Esbâbi Vurûdi'l-Hadîs / Hadîsi'sh-Sherîf* şeklinde kullanılması *el-Beyân* ile ilgili bazı hatalı değerlendirmelere kapı aralamıştır.

İbn Hamza, hadisin rivayet sebebini açıklarken genellikle onun nübüvvet asrından sonraki sebep olduğunu da belirtmiştir. Bununla birlikte 1400/1980'li yıllardan itibaren bazı araştırmacılar; *el-Beyân*'da, vurûd ve rivayet sebebini karıştırıldığını söyleyerek hadisin rivayet sebebini anlatmak üzere “sebebü zikr”, “sebebü'l-îrâd” ve “sebeb-i rivayet” gibi kavramların kullanılmasını önermişlerdir. Ancak bu araştırmacıların, İbn Hamza'nın titizlikle seçtiği kelime ve kavramlara dikkat etmediği görülmektedir. Dolayısıyla hadislerin; hem nübüvvet asrındaki vurûd sebeplerini, hem de nübüvvet asrından sonraki rivayet sebeplerini anlatmak üzere “sebebü'l-hadîs” kavramının kullanılması da mümkündür. Böylece konu tek bir kavram ile anlatılmış olacaktır.

İbn Hamza'nın, *el-Beyân*'ı yazarken 84 adet kaynaktan yararlandığı tespit edilmiştir. Bu sayı, *el-Beyân*'ın zengin bir kaynak taramasıyla yazıldığını göstermektedir. Bu da *el-Beyân*'ın değerini arttıran bir durumdur.

Târik Es'ad Halîmî, *İlmu Esbâbi Vurûdi'l-Hadîs* adlı doktora çalışmasında, 33 başlıkta 632 hadisi ve sebebini incelemiştir. Bu hadisleri de sebebü'l-hadîs konusunda daha önce eser veren Suyûtî ve İbn Hamza gibi âlimlerin eserlerinde yer almayan hadislerden derlediğini söylemiştir. Bu da sebebü'l-hadîs konusunda yeni çalışmaların yapılabileceğini göstermektedir.

İbn Hamza *el-Beyân*'daki 1841 hadisten 245'inin sebebini açıklarken, Suyûtî'nin *el-Câmiu'l-Kebîr* adlı eserini kaynak göstermiştir. Bu durum *el-Câmiu'l-Kebîr*'i, *el-Beyân*'ın temel kaynağı yapmıştır. Bu aynı zamanda *el-Câmiu'l-Kebîr*'in kendisinden sonraki hangi eserlere ve nasıl kaynaklık yapmış olabileceğinin de araştırılması gerektiğine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *Musannef*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. 12 cilt. Johannesburg/Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1970-1983.

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. 6 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınevi, 1413/1992.

Akyüz, Ali. "İbn Hamza". DİA. 20:27. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Alî b. Sultan Muhammed el-Herevî el-Kârî. *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahâti Ehli'l-Eser*. thk. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm. 925 sayfa. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, ts.

Atiyye, Muhyiddîn v.dğr. *Delîlu Müellefâti'l-Hadîsi's-Şerîfi'l-Matbûati'l-Kadîme ve'l-Hadîse*. 2 cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1995.

Avcı, Casim. "Uceymî". DİA. 42:37-38. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. 427 sayfa. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.

Ayvallı, Ramazan, "Hadislerin Vurûd Sebeplerine Dair Çalışmalar". Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy.1 (1985): 77-84.

Ayvallı, Ramazan. "Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs". DİA. 11:362-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*. 2 cilt. İstanbul: Vekaletü'l-Mearif, 1951-1955.

Bağdatlı, İsmail Paşa. *Îzâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyl alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmil Kütübi ve'l-Funûn*. 2 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

Başoğlu, Tuncay. "Zürkânî, Abdulbâkî b. Yusuf". DİA. 44:578-579. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 11 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Edebü'l Müfred*. thk. Muhammed Abdulâtî. 478 sayfa. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 1424/2003.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. İzzuddîn Dallî v.dğr. 1904 sayfa. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirun, 1436/2015.

Bulkînî, Ömer b. Raslân. *Mehâsinu'l-İstîlâh*. (İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'si ile birlikte). thk. Âişe Abdurrahman. 952 sayfa. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1411/1990.

Cevherî, İsmail Ebû Nasr. *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir. 1287 sayfa. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1430/2009.

Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. 360 sayfa. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.

Çetin, Osman. "Huveytat". *DİA*. 18:430. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Çilingir, Hamdi. "Niyet Hadisi Üzerine Mülâhazalar". *İLEM Yıllık* 2, sy. 2 (İstanbul, 2007): 91-101.

Demir, Serkan. "Mustakilleşme Sürecinde Sebeb-i Vurûd Bilgilerinin Bazı Hadis İlimlerinde Kullanımı". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy.2 (2016): 71-95.

Demir, Serkan. "Sebeb-i Vurûdun Kapsamını Genişletme Çabası Olarak Sebeb-i Rivayet". *Hadis Tetkikleri Dergisi*, sy. 2 (İstanbul, 2015): 121-128.

Demir, Serkan. "Rivayet Kitaplarında Esbâbü'l-Hadîs". 333 sayfa. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016.

Ebû Dâvud es-Sicistânî Süleyman b. Eşas. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Halîl Me'mûn Şîhâ. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1422/2001.

Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-Vasît fî Ulûmi ve Mustalahi'l-Hadîs*. 799 sayfa. Cidde: Âlemü'l-Marife, 1983.

el-Gazzî, Muhammed b. Abdîrrahman. *Dîvânu'l-İslâm*. thk. Seyyid Kesrevî Hasan. 4 cilt. Beyrut: 1411/1990.

el-Ğavrî, Abdulmâcid. *Mevsûatü Ulûmi'l-Hadîs ve Funûnihi*. 3 cilt. Dîmeşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007.

el-Ğavrî, Abdilmâcid. *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Hadîsiyye*. 893 sayfa. Dimeşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1428/2007.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002.

el-Halvânî, Nâsır. *ed-Dürrü'n-Nefîs Mu'cemu Mustalahâti Ulûmi'l-Hadîs*. 512 sayfa. Kahire: Dâru'l-Yüsr, 1432/2011.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit. *Târîhu Medîneti's-Selâm (Târîhu Bağdâd)*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1402/2001.

Işık, Mustafa. “Sebebu Zikri'l-Hadîs Bağlamında ‘Men Kezebe Aleyye’ Örneği”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy.18 (2014): 7-32.

Itr, Nüreddîn. *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*. 544 sayfa. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1429/2008.

İbn Dakîki'l-İd, Takiyyuddîn. *İhkâmu'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 823 sayfa. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1414/1994.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrahim. *Musannef*. thk. Hamed b. Abdillâh el-Cemaa ve Muhammed b. İbrahim el-Lahyerân. 16 cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1425/2004.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-Bâri bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdulkâdir Şeybe el-Hamed. 13 cilt. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd, 1421/2001.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*. thk. Abdullâh b. Dayfillah er-Rahîlî. 303 sayfa. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd, 1422/2001.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*. thk. Nureddîn Itr. 149 sayfa. Karachi, Mektebetü'l-Büşrâ, 1432/2011.

İbn Hamza, İbrahim b. Muhammed. *el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadîs*. thk. Seyyid b. Beyyûmî. 3 cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1432/2011.

İbn Hamza, İbrahim b. Muhammed. *el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadîsi's-Şerîf*. thk. Hüseyin Abdülmecîd Hâşim. 3 cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1402/1982.

İbn Hamza, İbrahim b. Muhammed. *el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadîsi's-Şerîf*. thk. Seyfeddîn el-Kâtib. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1401/1981.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muammer Fuâd Abdalbâkî. 4 cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1426/2005

İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebir v.dğr. 6 cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.

İbn Nâsıreddîn ed-Dîmeşkî, Muhammed b. Abdillâh. *Ukûdu'd-Dürer fî Ulûmi'l-Eser ve Şerhihâ*. thk. Subhî el-Hüseynî es-Sâmerrâi ve Mustafâ İsmâil. 95 sayfa. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426/2005.

İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed. *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*. thk. Abdurrahman b.Süleymân el-Useymîn. 5 cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1425/2005.

İbnü'l-Esîr, İzzuddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. 1656 sayfa. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.

İbnü's-Sünnî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed. *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*. thk. Beşîr Muhammed Uyûn. 419 sayfa. Dîmeşk: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1407/1987.

Kallek, Cengiz. "Berzencî". DİA. 5: 525-526. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kâsım b. Kutlûboğa el-Hanefî. *Nüzhetü'n-Nazar ve Meahu el-Kavlü'l-Mübteker alâ Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*. thk. Abdulhamîd Dervîş. 177 sayfa. Dîmeşk: Dâru'l-Fârâbî, 1429/2008.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-Müellifîn Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.

Koçkuzu, Ali Osman. "el-Beyân ve't-Ta'rîf". DİA. 6: 30. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Köktaş, Yavuz. “Esbâbu Vurûdi’l-Hadîs İlmi: Kapsam ve İçeriğine Yeni Bir Bakış”. Usûl İslam Araştırmaları, sy. 4 (Adapazarı, 2005): 131-156.

Kudâî, Muhammed b. Selâme. *Müsnedü’ş-Şihâb*. thk. Hamdî Abdulmecîd. 2 cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985.

Mahmûd, Sa’diye Hâlid. “Menhecü Kitâbi’l-Beyân ve’t-Ta’rîf fî Esbâbi Vurûdi’l-Hadîsi’ş-Şerîf”. Pencap Üniversitesi Mecelletü Kısmi’l-Arabî, sy. 19 (2012): 115-140.

Murâdî, Ebu’l-Fadl Muhammed Halîl b. Ali. *Silküd-Dürer fî A’yâni’l-Karni’s-Sânî Aşer*. 4 cilt. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye-Dâru İbn Hazm, 1408/1988.

Mübârekfûrî, Ebû’l-A’lâ Muhammed Abdurrahman. *Tuhfetü’l- Ahvezî Şerhu Câmi’-t-Tirmizî*. thk. Râid b. Sabrî b. Ebî Alfe. 2 cilt. Amman: Beytü’l-Efkâri’d-Devliyye, ts.

Münâvî, Abdurraûf. *Feydü’l-Kadîr Şerhu’l-Câmiu’s-Sağîr*. 6 cilt. Beyrut: Dâru’l-Marife, 1391/1972.

Müslim, Ebu’l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Ahmed Zehve ve Ahmed İnâye. 1344 sayfa. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1431/2010.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sünenü’n-Nesâî*. thk. Muhammed Nasıruddîn el-Elbânî. 1027 sayfa Riyad: Mektebetü’l-Meârif, 1429/2008.

Okiç, M. Tayyib. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*. 252 sayfa. İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1959.

Özel, Ahmet. “Haskefi”, DİA. 16: 387-388. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.

Reyyân, Nizâr Abdulkadir Muhammed. “Esbâbu Vurûdi’l-Hadîsi’n-Nebevî ve İrâdihi”. *Sahîfetü Dâri’l-Ulûm li-Lugati’l-Arabiyyeti ve Âdâbiha ve’d-Dirâsâtil-İslâmiyye* (Mısır, 2005): 102-134.

es-Sabbâğ, Muhammed. *el-Hadîsu’n-Nebevî Mustalahuhu Belâğatuhu ve Kütübühü*. 436 sayfa. Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1401/1981.

Sehâvî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdîrrahmân. *Fethu'l-Muğîs bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs li'l-İrâkî*. thk. Ali Hüseyin Ali. 5 cilt. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.

Serkîs, Yûsuf İlyan. *Mu'cemu'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*. 2 cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.

Suyûtî, Celâleddîn. *el-Câmiu'l-Kebîr (Cem'u'l-Cevâmî)*. thk. Muhtâr İbrahim el-Hâic v.dğr. 25 cilt. byy.: el-Ezheru's-Şerîf, 1426/2005.

Suyûtî, Celâleddîn. *el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.

Suyûtî, Celâleddîn. *Elfiyyetü's-Suyûtî fî İlmi'l-Hadîs*. thk. ve şerh. Ahmed Muhammed Şâkir. 152 sayfa. byy.: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

Suyûtî, Celâleddîn. *el-Luma fî Esbâbi'l-Hadîs*. thk. Gıyâs Abdullatîf Dahdûh. 208 sayfa. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1425/2004.

Suyûtî, Celâleddîn. *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ev el-Luma fî Esbâbi'l-Hadîs*, thk. Yahya İsmail Ahmed. 263 sayfa. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984.

Suyûtî, Celâleddîn. *Katfu'l-Ezhâri'l-Mütenâsire fî'l-Ahbâri'l-Mütevâtire*. thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys. 312 sayfa. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1985.

Suyûtî, Celâleddîn. *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Mâzin b. Muhammed es-Sersâvî. 2 cilt. Demâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1431/2009.

eş-Şillî, Muhammed b. Ebi Bekr b. Ahmed. *Kitâbu İkdi'l-Cevâhir ve'd-Dürer fî Ahbâri'l-Karni'l-Hâdî Aşer*. thk. İbrahim Ahmed el-Makhafî. 430 sayfa. San'â: Mektebetü'l-İrşâd, 1424/2003.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. thk. Hamdî Abdulmecîd. 25 cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1404/1983.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-Evsat*. thk. Târik b. İvedillâh b. Muhammed ve Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1416/1995.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.

Tâşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-Seâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevdûâti'l-Ulûm*. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizi*. thk. Hâlid Abdulgani Mahfûz. 934 sayfa. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.

Tûnekî, Mahmûd Hasan. *Mu'cemu'l-Musannifin*. 4 cilt. Beyrut: Matbaatü Veznekev Ğarâf Tabbâre ,1344/1925.

Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. 468 sayfa. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Ünlü, Yaşar. "Sahâbenin Hadis Rivayetine Etki Eden Unsurlar". İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe II (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 153-173.

Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. 252 sayfa. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût ve Hüseyin el-Esed. 25 cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1981-1988.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiretu'l-Huffâz*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî. 4 cilt. Hyderabad: Dairetu'l-Maarifi'l-Osmania, 1377/1958.

Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Cemâlidîn Abdillâh b. Bahâdır. *En-Nüket alâ Mukaddimeti ibni's-Salâh*. thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed Bela Ferîc. 3 cilt. Riyad: Mektebetü Edvâi's-Selef, 1419/1988.

Ziriklî, Hayreddîn. *el-A'lam Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arabi ve'l-Müste'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

Ziyâ el-Makdisî, Muhammed b. Abdilvâhid. *el-Ehâdisü'l-Muhtâre*. thk. Abdilmelik b. Dehîş. 13 cilt. Beyrut: Dar Khodr, 1421/2001.

ÖZGEÇMİŞ

Hayati AK, 1974 yılında Sakarya’da doğdu. 1992 yılında Adapazarı İmam Hatip Lisesini bitirdi. 1997 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 1998 yılında öğretmen olarak İskenderun’a atandı. 2015 yılında Sakarya’ya tayin edildi. Halen Sakarya’da Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmen olarak görev yapmaktadır.

